

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Gerhard von Rad, Gesammelte Studien zum Alten Testament. Theologische Bücherei. Chr. Kaiser Verlag. München 1961. SS. 312.

Ὁ μετα χεῖρας τόμος περιέχει 15 ἐπιστημονικὰς ἐργασίας περὶ σπουδαίων θεμάτων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διαθήκης δημοσιευθείσας κατὰ κειροῦς, εἴτε ἐν περιοδικοῖς εἴτε αὐτοτελῶς ἀπὸ τοῦ 1931-1955, ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς παλαιοδιαθηκολόγου κ. Gerhard von Rad, αἵτινες ἐργασίαι, παρὰ τὰς ἐν τῷ μεταξύ ἐπιτελεσθείσας προόδους ἐν τῇ ἐπιστῆμῃ ταύτῃ, ἀποτελοῦσι πολῦτιμον ὄχι μόνον ἱστορικόν, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικὸν ὄδηγόν εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἔκτοτε σημειωθείσης σχετικῆς ἐρεύνης. Ἡ μεγίστη τῶν πραγματειῶν τούτων εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὸ προσφιλές εἰς τὸν συγγραφέα «Μορφολογικὸν πρόβλημα τῆς Ἑξατεύχου» (σ. 9-86) καὶ ἔπονται αἱ ὑπὸ τοὺς τίτλους «Γῆ τῆς ἐπαγγελίας καὶ γῆ τοῦ Jahwe ἐν τῇ Ἑξατεύχῳ», «Ἐπολείεται ἀνάπαυσις εἰς τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ» (πρβλ. Δευτερον. β', 9 ἐξ., κ' 19), «Σκηνὴ καὶ Κιζωτός», «Ἐπίστευσεν Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην» (Γεν. ιε' 6), «Τὸ θεολογικὸν πρόβλημα τῆς πίστεως τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν δημιουργίαν», «Ἡ ἀπρχὴ τῆς ἱστοριογραφίας παρὰ τῷ παλαιῷ Ἰσραήλ», «Ἡ δευτερονομιακὴ θεολογία τῆς ἱστορίας ἐν ταῖς Βίβλοις τῶν Βασιλειῶν», «Τὸ Ἰουδαϊκὸν βασιλικὸν τυπικόν», «Ἡ πόλις ἐπὶ τοῦ ὄρους», «Δικαιοσύνη καὶ ζωὴ ἐν τῇ λειτουργικῇ γλώσσῃ τῶν Ψαλμῶν», «Τὸ λευτικὸν κήρυγμα ἐν ταῖς Βίβλοις τῶν Παραλειπομένων», «Τὸ κεφ. 38 τοῦ Ἰὼβ καὶ ἡ παλαιὰ αἰγυπτιακὴ σοφία», «Ἱστορία τοῦ Ἰωσήφ καὶ παλαιότερα Χοχμὰ» καὶ «Ἡ προϊστορικὴ τοῦ φιλολογικοῦ εἴδους τῆς Α' Κορ. ιγ' 4-7. Ἡ περισπούδαστος αὕτη συλλογὴ, ἐπὶ διαφόρων σημείων τῆς ὁποίας, παρὰ τὴν βαθεῖαν ἐκτίμησιν πρὸς τὸν ἐπιφανῆ συγγραφέα καὶ παρὰ τὴν ἐγνωσμένην, συντηρητικότητά του, ὑπάρχουσιν ἐπιφυλάξεις ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, κατακλείεται διὰ πινάκων βιβλικῶν χωρίων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἑβραϊκῶν λέξεων, συνιστᾶται δὲ εἰς τὴν ἰδιαίτερον προουχὴν τῶν γερμανομαθῶν ὀρθοδόξων θεολόγων.

Π. Ι. Μπρατσιώτης.

Friedrich Horst, Gottes Recht. Gesammelte Studien zum Recht im Alten Testament. Theolog. Bücherei Christ. Kaiser Verlag. München 1961. SS. 344.

Ὁ παρὼν τόμος ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ καθηγ. κ. Hans Walter Wolff ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τοῦ 65ου ἔτους τοῦ ἐγκρίτου Γερμανοῦ παλαιοδιαθηκολόγου Fr. Horst περιέχει 10 μελέτας αὐτοῦ ἀναφερομένας κατὰ τὸ πλείστον εἰς τὸ δίκαιον ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, δημοσιευθείσας δὲ κατὰ κειροῦς εἴτε αὐτοτελῶς εἴτε ἐν διαφόροις περιοδικοῖς, γερμανικοῖς καὶ ξένοις ἀπὸ τοῦ 1929-1957. Ἡ πρώτη πραγματεία, ἣ καὶ διεξοδικωτάτη πασῶν (σ. 17-154), ἀποτελοῦσα μορφολογικὴν ἐρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ δικαίου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Δευτερονομίου, ἀφιερῶται εἰς τὸ «Προνομακὸν δίκαιον τοῦ Jahve». Ἔπονται αἱ διατριβαὶ περὶ τῶν «Δοξολογιῶν τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀμώς», περὶ τῆς «Κλοπῆς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ», περὶ τῶν «Μορφῶν τοῦ παλαιοῦ ἑβραϊκοῦ ἐρωτικοῦ ἔσματος», περὶ «Ἐυλογίας ἐν τῇ Βίβλῳ», περὶ τῆς «Ἰδιοκτησίας κατὰ τὴν Π. Διαθήκῃ», περὶ τοῦ «Ἀνθρώπου ὡς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ», περὶ τοῦ «Φυσικοῦ δικαίου κατὰ τὴν Π. Διαθ.», περὶ «Δικαίου καὶ θρησκείας ἐν τῇ Π. Διαθ.» καὶ περὶ τοῦ «Ὁρκου ἐν τῇ Π.Δ.». Ἐν τέλει παρατίθενται βιβλιογραφία τῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ κ. Horst καὶ πίνακες βιβλικῶν χωρίων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἑβραϊκῶν λέξεων. Καὶ ἡ παρούσα συλλογὴ, εἰς πολλὰ σημεία τῆς ὁποίας ἐπόμενον εἶναι νὰ διαφανῇ ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης, εἶναι ἀρκούντως ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀξιοσπούδατος.

Π. Ι. Μπρατσιώτης.

Christian Dietzfelbinger, Paulus und das Alte Testament. Theologische Existenz, τεύχος 95. Christian Kaiser Verlag. München 1961. SS 43.

Δὲν πρόκειται περὶ συνθετικῆς ἐργασίας περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν πρὸς τὴν πάτριον Ἰ. Βίβλον του, ἀλλὰ τὸ εὐρύτατον τοῦτο θέμα διευκρινεῖται διὰ τῆς ἐμβριθοῦς ἐξετάσεως μιᾶς λίαν χαρακτηριστικῆς διὰ τὴν θεολογίαν τοῦ Παύλου ἐρμηνείας τῆς μορφῆς τοῦ Ἀβραάμ, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐρμηνείας ὅλης τῆς Π. Διαθήκης. Ἡ μικρά, ἀλλ' ἀνδιαφέρουσα μελέτη αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀβραάμ παρὰ τῷ Παύλῳ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ γενάρχου τούτου ἐν τῇ λοιπῇ Π.Δ. καὶ παρὰ τῷ μεταγενεστέρῳ Ἰουδαϊσμῷ (σ. 7-23), ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἀνακρίνεται ἡ συμβολὴ τοῦ Παύλου εἰς τὴν βαθυτέον κατανοήσιν τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Π. Διαθήκης καθ' ὅλου καὶ ἡ ἀξία τῆς ἐρμηνευτικῆς αὐτοῦ μεθόδου. (σ. 24-41).

Π. I. Μπρατσιώτης.

Ἀρχιμανδρ. Ἰωὴλ Γιαννακοπούλου, Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ο'.

Κείμενον, ἐρμηνευτικὴ παράφρασις, σχόλια, προβλήματα, χάρται. Τόμος Εἰκοστός.

Ὁ Προφήτης Ἰεζεκιήλ. Ἐν Ἀθήναις 1962. Σελ. 396.

Ὁ ἀκαταπόνητος συγγραφεὺς συνεχίζων τὸν ὠραῖον καὶ ἀξιάγαστον ἐν τῇ διακονίᾳ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους πνευματικὸν ἀθλὸν του προσφέρει εἰς ἡμᾶς ἐνταῦθα τὸν τρίτον, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον δυσνόητον προφήτην τῆς Π. Διαθ., τὸν Ἰεζεκιήλ, μετὰ εἰσαγωγῆς περὶ τοῦ προφήτου καὶ τοῦ βιβλίου του (σ. 3-15), πρᾶθσεως τοῦ κειμένου τῶν Ο', ἐρμηνευτικῆς παραφράσεως αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐρμηνευτικῶν σχολίων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σωζομένης ἐρμηνείας τῶν Ἑλλήνων πατέρων καὶ τινῶν νεωτέρων καὶ νεωτάτων ξένων βοηθημάτων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ρωμαιοκαθολικῶν καὶ εἰτινος ἑλληνικῶν. Ἀντὶ ἄλλης κρίσεως περὶ τοῦ τόμου τούτου ἀρκούμεθα εἰς τὰ ἐγκάρδια συγχαρητήρια καὶ εἰς τὴν εὐχὴν τῆς ολοκληρώσεως τοῦ μεγάλου ἐγχειρήματος.

Π. I. Μπρατσιώτης

Sources Chrétiennes. Les éditions du Cerf. Paris 1961-62.

Ἡ λαμπρὰ αὕτη ἐκδοσις, δεῖγμα ἔχει μόνον θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς μαθήσεως, ἀλλὰ καὶ πατροπαράδοτου ἀγάπης πρὸς τοὺς ἱερούς πατέρας (ἰδιαίτερος δὲ πρὸς τοὺς Ἑλληνας) τῶν διαπρεπῶν Γάλλων ἐκδοτῶν, συνεχίζεται μετὰ πολλοῦ ζήλου, τοῦ ὁποίου δείγματα παρέχουσιν οἱ μετὰ χειρᾶς ἐπτά ἐξῆς τόμοι ἐκδοθέντες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1961 μέχρι σήμερον.

1. *San Chrysostome, Sur la Providence de Dieu. Introduction, Texte Grec, critique, traduction et notes par Anne-Marie Malingrey, agrégée de l'université.* 1961. PP 296.

Πρόκειται περὶ τῆς ἐκ τῆς ἐν Κουκουσῷ τῆς Ἀρμενίας ἀπαισίας ἐξορίας τοῦ μεγάλου πατρὸς καταγομένης ἐξαιρέτου καὶ πολλαχῶς διδασκτικωτάτης πραγματείας αὐτοῦ, τῆς ὁποίας προτάσσεται λαμπρὰ κριτικὴ εἰσαγωγή.

2. *Origène, Homélie sur S. Luc. Texte Latin et fragments Grecs. Introduction, traduction et notes par H. Crouzel, Fr. Fournier et P. Périchon.* 1961. PP. 566.

Πρόκειται περὶ τῆς ἀγορευτικῆς ἐρμηνείας τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου, ὀφειλομένης εἰς τὸν μέγαν ἀλεξανδρινὸν θεολόγον καὶ σωζομένης κυρίως ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ἱερωνύμου, ἣν ἐχρησιμοποίησε διαφιλῶς καὶ ὁ ἱ. Ἀμβρόσιος, διακρινομένης δὲ διὰ τὴν πνευ-

ματικότητά της. Ἰδιαιτέρως ἀξιοσπούδαστος ἐν τῷ μετὰ χειρὰς τόμῳ τυγχάνει ἡ προτασσομένη πραγματεία τοῦ κ. Crouzel περὶ τῆς μαριολογίας τοῦ Ὁριγένους.

3. *Didyme l' Aveugle, Sur Zacharie. Texte inédit d' après un papyrus de Toura. Introduction, texte critique, traduction et notes par Louis Doutreleau* Trois tomes 1962. PP 1208.

Πρόκειται περὶ τοῦ ἀνεκδότου εἰς τὸν προφήτην Ζαχαρίαν ὑπομνήματος τοῦ ἐπιφανοῦς ἀλεξανδρινοῦ θεολόγου τοῦ δ' αἰῶνος, ἀπολεσθέντος καὶ ἀνευρεθέντος τὸ 1941 ἐπὶ παύρου ἐν Τούρᾳ τῆς Αἰγύπτου, ὅπερ ἐπωφελήθη καθ' ὑπερβολὴν ὁ Ἱερώνυμος, ὡς ἀποδεικνύει ὁ ἐκδότης ἐν τῇ μακροτάτῃ (ἐκ σελ. 180) εἰσαγωγῇ του. Ἡ ἐκδοσις αὕτη κατακλειομένη, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ δι' εὔρετηρίου μακροτάτου τῶν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ χρησιμοποιουμένων λέξεων, εὐλόγως θεωρεῖται ὡς μία τῶν σπουδαιωτέρων τῆς σειρᾶς Sources Chrésiennes.

4. *S. Jean Damascène, Homélie sur la Nativité et la Dormition. Texte Grec, introduction et notes par Pierre Voulet, 1961, PP 212.*

Ὁ τόμος οὗτος περιέχει τέσσαρας σπουδαίας εἰς τὸ Γενέσιον καὶ τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου ὁμιλίας τοῦ ἁγίου Ἰ. Δαμασκοῦ. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἐκτίθεται ἐμπεριστατωμένως, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἡ μαριολογία τοῦ πατρὸς τούτου, τὸ δὲ παρατιθέμενον ἑλληνικὸν πρωτότυπον εἶναι τὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Lequien (Paris 1712) ἀνατεθεωρημένον ἐπὶ τῇ βάσει πολλῶν ἀρχαίων χειρογράφων.

5. *Nicélas Stéthatos Opuscules et lettres. Introduction, texte critique, traduction et notes par. J. Darrouzès. 1961. PP 554.*

Ἡ μετὰ χειρὰς ἀρκοῦντως ἐνδιαφέρουσα ἐκδοσις σχετιζομένη, ὡς ἀναγράφεται ἐν τῇ ἀναγγελίᾳ αὐτῆς, πρὸς τὴν «προσοχὴν τὴν ἀπονεμομένην ὑφ' ὅλης τῆς χριστιανοσύνης εἰς τὰς σχέσεις μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ Καθολικισμοῦ» ἀφιερῶνται εἰς τὸν γνωστὸν Στουδίτην κληρικὸν καὶ μυστικὸν τοῦ ια' αἰῶνος, εἰς ὃν ὀφειλομένη τὴν βιογραφίαν τοῦ ἐπιφανοῦς διδασκάλου του, Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, καὶ ὅστις μετέσχεν τῆς γνωστῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συζητήσεως μεταξύ Ἑλλήνων καὶ τῆς ὑπὸ τὸν περιβύθον καρδινάλιον Οὐμβέρτον ἀποστολῆς ἐν ἔτει 1054. Τὴν ἐκδοσιν ταύτην προπαρασκευάσεν ὁ π. Wenger, ὅστις εὐρεθεὶς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκαταλίπη τὸ ἐγχείρημα τοῦτο ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ παρόντος ἐκδότου τὴν προεργασίαν αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι τῆς παρούσης ἐκδόσεως προηγήθη ἡ ἀναληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσσαλονίκης Θεολογικῆς Σχολῆς κ. Π. Χρήστου, τῇ συμπράξει μετὰ δύο μαθητῶν του, ἀξιόλογος κριτικὴ ἐργασία, ἥτις ἐδημοσιεύθη ἤδη τὸ 1957 μετ' ἐμπεριστατωμένης εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων. Εὐτυχῆς ὁ Νικήτας Σταθάτος, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ἐτιμῆθη, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ διὰ τῆς ἀμιλλῆς Ἑλλήνων καὶ Λατίνων εἰδικῶν.

Π. Ι. Μπρατσιώτης.

- Anne-Marie Malingrey, Agrégée de l' Université. «Philosophia» Étude d' un groupe de mots dans la littérature grecque, des Présocratiques au IVe siècle après J.Chr. Paris. Librairie C. Klincksieck, 1961. PP 326.*

Ἡ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου, εἰς ἣν ὀφειλομένη καὶ τὴν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Sources Chrésiennes προμνημονευθεῖσαν ἐκδοσιν τῶν περὶ «Θείας προνοίας» λόγων τοῦ ἱεροῦ Χρυσόστομου, ἐπιχειρεῖ ἐνταῦθα διονυχιστικὴν καὶ ἐμβριθῆ ἔρευναν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔρου «φίλοσοφία» ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γραμματείᾳ (πρώτου φιλοσόφου αὐτοκλήθηντος, κατὰ πιθανωτάτην καράδωσιν τοῦ Πυθαγόρου,

πρβλ. δὲ καὶ Πλάτωνος Φαῖδρον 278α) μέχρι τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, δεικνύουσα συγχρόνως καὶ τὴν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀνέλιξιν τοῦ ὅρου, ἀνέλιξιν ἣτις διήλθε διὰ διαφόρων σταδίων καὶ δὴ καὶ διὰ διαφόρων σχολῶν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ κατέληξε διὰ τῆς πολιτογραφήσεως αὐτῆς ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ εἰς τὸ νὰ σημαίνει αὐτὸν τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν ζωὴν. Ἡ καθαρῶς φιλολογικὴ αὕτη ἐργασία, πρώτη εἰδικὴ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος μελέτη, μαρτυροῦσα περὶ τῆς κατοχῆς ὅλου τοῦ ὕλικου ὀκτώ καὶ πλέον αἰώνων καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, δὲν ἐνδιαφέρει μόνον τοὺς περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γραμματείαν καθ' ὅλου ἀσχολουμένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς περὶ τὴν θεολογίαν, ἰδίᾳ δὲ περὶ τὴν Κ. Διαθήκην καὶ τὴν πατρολογία καὶ γενικώτερον περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς ἀσχολομένων. Περὶ τῆς γλωσσολογικῆς καὶ τῆς φιλολογικῆς ἐν γένει καταρτίσεως τῆς συγγραφῆς μαρτυρεῖ ἤδη ἡ εἰσαγωγή τῆς μελέτης (σ. 15-27). Περὶ δὲ τοῦ δι' αὐτῆς διεγειρομένου θεολογικοῦ διαφέροντος μαρτυρεῖ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν τῶν τεσσάρων πρώτων αἰώνων ἀφιερῶνται ὑπὲρ τὰς 220 σελίδας.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Dr. Rich. Fagley, *The population Explosion and Christian Responsibility*, New York. Oxford University Press. 1960. Σελ. 260.

Ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ, ἐπέχοντι θέσιν ὑπομνήματος τοῦ Γ. Γραμματέως τῆς Commission of the Churches on International Affairs τοῦ Παγκοσμ. Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν κ. R. Fagley, ἐξετάζεται ἐξ ἐπόψεως προτεσταντικῆς τὸ φλέγον σήμερον πρόβλημα τῆς χριστιανικῆς εὐθύνης ἐναντι τῆς καταπληκτικῆς ἀξέησεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς μία βᾶσις διὰ τὴν σχετικὴν οὐζήτησιν ἐν τῇ Γεν. Συνελεύσει τοῦ Π.Σ. Ε. ἐν Δελχί. Τὸ περισπούδαστον ὑπόμνημα τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ 14 κεφαλαίων, ἐνθα ἐξετάζεται 1) ὁ πληθυσμὸς καὶ αἱ γεννήσεις, 2) ἡ μεγάλη ἀξέησις τοῦ πληθυσμοῦ, 3) τὰ αἰτία καὶ τὰ ἀποτελέσματα, 4) μετανάστευσις καὶ πληθυσμὸς, 5) διατροφή καὶ πληθυσμὸς, 6) πολιτικὴ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ περιορισμὸς τῆς οἰκογενείας, 6) γεννήσεις καὶ θρησκευματα, 8) Παλαιὰ Διαθήκη, Ἰουδαϊσμός καὶ γεννήσεις, 9) Καινὴ Διαθήκη καὶ γεννήσεις, 10) Παλαιὰ Ἐκκλησία καὶ γεννήσεις, 11) Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ γεννήσεις, 12) Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία καὶ γεννήσεις, 13) Προτεσταντισμὸς καὶ γεννήσεις, 14) Οἰκουμενικὴ κίνησις καὶ τὰ περαιτέρω. Ἐπισυνάπτεται παράρτημα περιέχον ἐκθεσιν τῶν πεπραγμένων μιᾶς διασκεφέως μελέτης περὶ τῶν ὑπευθύνων γεννήσεων καὶ τοῦ προβλήματος τοῦ πληθυσμοῦ καὶ βιβλιογραφία. Ἡ ἔποψις τοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ τρέχουσα προτεσταντικὴ, τ.ἔ. ἡ τῆς ἀναγνωρίσεως ὡς καθήκοντος τοῦ ἐλέγχου τῶν γεννήσεων. Περὶ τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας ἔμμελοι μετ' ὀλιγοβαίας, σχετικῆς γνώσεως τῶν πραγματικῶν καὶ κοινωνησέως, ἀναφέρει δὲ περιήψιν τῆς ἐν ἔτει 1937 ἐξαποσταλείσης εἰς τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπιστολῆς τῆς Ἱεραρχίας καὶ τοῦ ἐν ἔτει 1933 ἐκδοθέντος βιβλίου τοῦ ἀειμνήστου Σερραφεῖμ Παπακώστα («Τὸ ζήτημα τῆς τεκνογονίας»), ὡς καὶ τῆς ἐν ἔτει 1956 διατυπωθείσης γνώμης τοῦ ἀειμνήστου ἀρχιεπισκόπου Β. καὶ Ν. Ἀμερικῆς Μιχαήλ. Ἡ ἀνέγνωσις ἰδιαίτερος τῆς ἐπιστολῆς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱεραρχίας πληροῦ παραγορῆσι καὶ ποιᾶς τινας νουσταλγίας τὸν Ὁρθόδοξον Ἑλληνα ἀναγνώστην τῶν ἡμερῶν ἡμῶν.

Π. Ι. Μπρατσιώτης.

Βασιλείου Ἀτέση, Μητροπολίτου πρώην Αθήνου. Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σκυροῦ. Ἐκδόσις τῆς Ἑταιρείας Εὐβοϊκῶν σπουδῶν. Ἐν Ἀθήναις 1961. Σελ. 375.

Ὁ λόγιος καὶ διακεκριμένος ἱεράρχης συνεχίζων τὸ ἱστοριοδικτικὸν του ἔργον καὶ ἀποδίδων τροφεῖα εἰς τε τὴν μητέρα Ἐκκλησίαν γενικώτερον καὶ εἰς τὴν ἐκλεκτὴν του γενέτειραν

νήσον, τὴν παλαίφατον Σκύρον, φιλοτεχνεῖ ἐνταῦθα καὶ ἐκτενεστέτην ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, συμπίπτουσαν κατὰ μέγα μέρος πρὸς τὴν καθ' ἑλοῦ ἱστορίαν τῆς νήσου ἀπὸ τοῦ ἐκ-
 χριστιανισμοῦ αὐτῆς μέχρι σήμερον. Τὸ ἔργον τοῦτο διαιρεῖται εἰς 9 κεφάλαια, ἐν τῷ α' τῶν
 ὁποίων πραγματεύεται περὶ τῆς ἐν τῇ νήσῳ διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν τῷ β'
 περὶ τῆς ἰδρύσεως καὶ ἐξελίξεως καὶ τάξεως τῆς ἐπισκοπῆς Σκύρου, ἐν τῷ γ' περὶ τῶν ἀρ-
 χιερέων αὐτῆς, ἐν τῷ δ' περὶ ἐπισκοπικῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς, ἐν τῷ ε' περὶ τῶν μονῶν, ἐν τῷ
 ς' περὶ τῶν ναῶν, ἐν τῷ ζ' περὶ τῶν κληρικῶν, ἐν τῷ η' περὶ τῆς παιδείας καὶ ἐν τῷ θ' περὶ
 τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως αὐτῆς, ἐν τέλει δὲ παρατίθεται ἐκτενὴς βιβλιογραφία καὶ
 πῖναξ τῶν κυριωτέρων ὀνομάτων. Τῆς ἀξιολόγου ταύτης συγγραφῆς προηγήθησαν μα-
 κρὰ καὶ διονυσιστικά μελέται ἐπὶ τοῦ ὑπάρχοντος παντοδαποῦ ὕλικου, καρπὸς τῶν ὁποίων
 ὑπῆρξαν, ἐκτὸς τοῦ ἔργου τούτου, καὶ πολλὰ ἄλλα σχετικὰ πρὸς τὸν εὐανδρον Ἐκκλησίαν τῆς
 νήσου δημοσιεύματα αὐτοῦ. Εὐχῆς δὲ ἔργον θὰ ἦτο ἡ ὠραία καὶ εὐσυνείδητος προσπάθεια
 τοῦ Σεβ. πρώην Δῆμου νὰ εὕρη μμητὰς καὶ διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας καὶ ἄλλων το-
 πικῶν τῆς χώρας ἡμῶν Ἐκκλησιῶν.

Π. Ι. Μπρατσιώτης.

Ἰωάννου Κ. Κολιτσάρα, Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός. Ἐν Ἀθήναις 1960. Σελ. 115.

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας πονήματι φιλοτεχνεῖται ἐπιμελῶς καὶ στοργικῶς ἡ προσωπογραφία
 ἐγκρίτου διδασκάλου τοῦ γένους, Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ, στενοτάτου φίλου καὶ θαυμαστοῦ
 Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, βίω δὲ καὶ λόγῳ, γραπτῶ τε καὶ προφορικῶ, φωτίσαντος τὸ ὑπό-
 δουλον γένος κατὰ τὸν ζωφερότατον 13' αἰῶνα, τοῦ ὁποιοῦ τῆς πρώτης προσωπογραφίας ὀ-
 φειλομεν εἰς τὸν μαθητὴν του Ἀναστάσιον τὸν Γόρδιον. Εὐκαίαια θὰ ἦτο καὶ τούτου τοῦ
 ἔργου ἡ μίμησις διὰ τὴν βιογράφησιν πολυαρίθμων γνωστῶν καὶ ἀγνώστων διδασκάλων
 τοῦ δούλου γένους, βιογράφησιν ἥτις θὰ καθίστα ἐτι μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον τὴν πνευμα-
 τικὴν ζωτικότητα καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ.

Π. Ι. Μπρατσιώτης.

Παναγιώτου Στάμου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὁμιλῖαι περὶ τῆς ἀνατροφῆς
 τῶν τέκνων. Εἰσαγωγή — νεοελληνικὴ ἀπόδοσις καὶ σημειώσεις. Ἐν Ἀθήναις 1952
 Σελ. 120.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἥρωϊκὴ Κασσάνδρα ἀνὰ τοὺς αἰῶνας. Ἐν Ἀθήναις 1961. Σελ. 190.

Ἐν τῷ πρώτῳ τῶν μετὰ χεῖρας πονημάτων ὁ φιλοπρονόητος θεολόγος γυμνασιάρχ-
 χης παραθέτει ἐξ παιδαγωγικοῦ περιεχομένου ὁμιλίας τοῦ μεγάλου πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας
 καὶ οἰκουμενικοῦ διδασκάλου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς ἱματισμένην νεοελληνικὴν ἀπό-
 δοσιν καὶ μετὰ τῶν ἀπαραιτήτων σημειώσεων. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ αὐτὸς συγγραφεὺς,
 ἀφωσιωμένος εἰς τὴν μικρὰν χειρόνησον τῆς Κασσάνδρας, δῖου ἀπὸ τριακονταετίας διακονεῖ,
 εὐτυχῆσας κατ' ἀρχὰς ἀ εργασθῆ ἐν Πολυγύρῳ παρὰ τῷ ἀλησιμονήτῳ Μητροπολίτῃ Βιθη-
 νάῳ, ὡς γραμματεὺς αὐτοῦ, καὶ μὴ ἐννοῶν νὰ ἀπομακρυνθῆ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιοχῆς,
 φιλοτεχνεῖ ἐμπεριστατωμένην ἱστορίαν τῆς ἥρωϊκῆς Κασσάνδρας, ἐνθα κατὰ τὰ τελευ-
 ταῖα ἔτη ὑπηρετεῖ ὡς γυμνασιάρχης. Τὸ πλοῦσιον καὶ ἐπὶ ἐπισταμένης μελέτης τῶν
 πηγῶν στηριζόμενον ὕλικόν του κατανέμει ὁ σ. εἰς πέντε κεφάλαια, ἐν οἷς πραγματεύεται
 περὶ τῆς Κασσάνδρας γενικῶς, (σ. 17-21), περὶ αὐτῆς ἱστορικῶς ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων
 μέχρι σήμερον, (σ. 22-98), περὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς (σ. 99-114), περὶ τῶν σχολείων
 αὐτῆς (σ. 115-32), λαογραφικὰ τῆς Κασσάνδρας (σ. 133-150), ἐν τέλει δὲ παραθέτει
 ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν ἱστορικὰ ἔγγραφα (σ. 151-180). Ἡ ἱστορικὴ ἐκθεσις γίνεται εὐμεθόδως
 καὶ γλαφυρῶς, προτάσσεται δὲ αὐτῆς πλουσιωτάτη βιβλιογραφία.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Πάναγ. Γ. Κόροντζη, Διευθυντοῦ τῆς Ραλλείου Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας. *Μορφωτικαὶ κοινότητες*. Ἐν Ἀθήναις 1961. Σελ. 233.

Σκοπὸς τοῦ βιβλίου τούτου, ὅπερ κατὰ τὸν συγγραφέα θὰ ἠδύνατο νὰ φέρῃ καὶ τὸν τίτλον «Παιδαγωγικὴ Κοινωνιολογία», εἶναι κατ' αὐτὸν «νὰ συλλάβῃ καὶ ἐκθέσῃ τὰς ἰδιαίτερας κοινότητας τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ὅπου αὐταὶ ἀσκοῦν ἰσχυρὰν μορφωτικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὸν ἄνθρωπον» καὶ ὡς τοιαύτας ἐννοεῖ τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινότητά τοῦ παιγνιδίου καὶ τὸ νηπιαγωγεῖον, τὸ σχολεῖον, τὴν Ἐκκλησίαν, τὰς νεανικὰς κοινότητας καὶ τὴν κοινωνίαν (σ. 11). Περὶ τὰς κοινότητας δὲ ταύτας στρέφονται καὶ τὰ ἕξ κεφάλαια, ἕξ ὧν σύγκειται τὸ βιβλίον μετ' ἐμπεριστατωμένην εἰσαγωγὴν, ἐνθα ἀσχολεῖται περὶ τὰς θεμελιώδεις παιδαγωγικὰς κατηγορίας ἀνατροφή, ἀγωγή καὶ μόρφωσις». Τὸ ἐκτενέστερον καὶ σπουδαιότερον κεφάλαιον εἶναι τὸ ἀσχολούμενον περὶ τὴν βασικὴν καὶ πρωταρχικὴν μορφωτικὴν κοινότητα, τὴν οἰκογένειαν (σ. 25-92), Σπουδᾶια ὁμῶς εἶναι καὶ τὰ μικρότερα κεφάλαια, ἕξ ὧν ἐπισημαίνομεν ἰδιαίτερος ἀπὸ τῶν στηλῶν θεολογικοῦ περιοδικοῦ τὸ περὶ «Ἐκκλησίας ὡς μορφωτικῆς κοινότητος», ὅπερ προδίδει καὶ τὴν πρωτογενῆ καὶ ἀνεξίτηλον ιδιότητα τοῦ συγγραφέως, τὴν ιδιότητα δηλαδὴ τοῦ θεολόγου καὶ δὴ πιστοῦ θεολόγου. Ἐπίσης ἐπισημαίνομεν ἰδιαίτερος τὸ τελευταῖον κεφάλαιον περὶ τῆς «Κοινωνίας ὡς μορφωτικοῦ περιβάλλοντος», ὅπου εἶναι καταφανὴς ἐπίσης ἡ ζωνρὰ χριστιανικὴ ἐπίδρασις καὶ ὁμοῦ μετ' αὐτῆς καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Fr. W. Foerster καὶ τοῦ Ed. Spranger.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Ἰ. Σ. Μαρκαντώνη, Ἡ σχέσης μεταξύ ἐπιδόσεως ἐν τῷ Γυμνασίῳ καὶ ἐξελίξεως ἐν τῷ βίῳ. Ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορικᾷ διατριβῇ. Ἐν Ἀθήναις 1961 Σελ. 129.

Πρόκειται περὶ ἐνδιαφερούσης παιδαγωγικῆς ἅμα καὶ κοινωνιολογικῆς μελέτης τοῦ βοηθοῦ ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στρηχιθείσης ἐπὶ εὐρείᾳ ἐρευνῆς στατιστικῶν σχολικῶν καὶ ἄλλων δεδομένων, τῇ βοηθείᾳ δὲ καὶ τῶν ἀπαραιτήτων σχετικῶν βοηθημάτων. Μεταξὺ τούτων θὰ ἐδικαιούντο, νομίζομεν, νὰ καταλεχθῶσι καὶ τινες τῶν ἐργασιῶν τοῦ μεγάλου συγχρόνου Γερμανοῦ παιδαγωγοῦ Fr. W. Foerster, ὡς καὶ τοῦ κ. Γ. Παλαιολόγου καὶ τοῦ κ. Ἰ. Σκουτεροπούλου.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Haralds Biezais, Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion (=Acta Universitatis Upsaliensis, Historia religionum I) Stockholm, Göteborg, Uppsala 1961.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς θρησκευολογικῆς ταύτης μονογραφίας, ἐχούσης ὡς θέμα τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ παράστασιν ἐν τῇ λεττικῇ λαϊκῇ θρησκείᾳ, εἶναι διακεκριμένος Λεττονὸς θρησκευοδίφης, ζῶν καὶ δρῶν ἐπιστημονικῶς μακρὰν τῆς πατρίδος του, λόγῳ τῆς ξένης κατοχῆς· διὰ πρώτην φοράν κατελήφθη ἡ πατρίς του τῷ 1940, ὅτε κατηργήθη ἡ ἐν τῷ Λεττικῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Riga Θεολογικὴ Σχολή, μετ' αὐτῆς δὲ καὶ ἡ ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων, ἣν κατεῖχεν ὁ E. Zicans· ἐπηκολούθησαν ἡ χιτλερική κατοχὴ 1940)41, καθ' ἣν ἐλειτούργησαν ἔδραι τινὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, καὶ ἡ δευτέρα ἀπὸ τοῦ 1945 ξένη κατοχὴ, ἥτις ἀνέστειλε πᾶσαν ἐπιστημονικὴν θεολογικὴν κίνησιν καὶ ἐν Λεττονίᾳ· περὶ ἑαυτοῦ ἀπὸ τοῦ ἐκπατρισμοῦ του οὐδὲν ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς· φαίνεται ὅμως, ὅτι διαμένει καὶ ἐργάζεται ἐν Οὐψάλῃ τῆς Σουηδίας, ἥτις ἀπὸ τοῦ διαπρεποῦς θρησκευολόγου Καθηγητοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιεπισκόπου Οὐψάλης Nathan Söderblom διακρίνεται διὰ τὴν ὑψηλὴν θρησκευολογικὴν παράδοσιν.

1.— Ἡ Λεττία ἢ Λεττονία εἶναι μία τῶν παρὰ τὴν Βαλτικὴν θάλασσαν χωρῶν, αἷτις ἐπεφικίσθησαν πάλαι ὑπὸ λαῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Ἀρίαν ἢ Ἰνδοευρωπαϊκὴν ἢ Ἰνδογερμανικὴν λεγομένην Ἰαπετικὴν Οἰκογένειαν· ἀβτή, ὡς γνωστὸν, περιλαμβάνει λαοὺς, ἐπεφικισμένους ἀπὸ τῆς πρώτης κοινῆς κοιτίδος των εἰς χώρας ἀπὸ τῶν Ἰνδιῶν μέχρι τοῦ βορειοδυτικωτάτου ἄκρου τῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν διέκτασιν δὲ ταύτην τῆς ομάδος τῶν ἐν λόγῳ λαῶν ὀφείλεται καὶ ἡ συλλογικὴ γεωγραφικὴ ὀνομασία τῆς Ἀρίας Οἰκογενείας ὡς Ἰνδοευρωπαϊκῆς ἢ Ἰνδογερμανικῆς.

Ἐν τοῖς λαοῖς τούτοις συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ Ἑλληνικός, περὶ οὗ ὅμως ὑποφαίνονται ἤδη ἐν τῇ κατ' ἐπιστήμην ἐρευνῇ ἀπὸ νέων γλωσσολογικῶν, ἐθνολογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν διαπιστώσεων ἐνδείξεις, ὅτι εἶναι ὁ πάντων τῶν ἀρίων λαῶν ἀρχαιότατος καὶ αὐτόθων ἐν τῷ Αἰγαϊκῷ χώρῳ, κατὰ χιλιετηρίδας ἀρχαιότερος τῆς ἱστορικῆς ἀφετηρίας τῶν λοιπῶν λαῶν, τόσον τῶν ἀρίων τῶν πρὸ τοῦ ἀπὸ τῆς Αἰγαϊκῆς κοιτίδος των ἐπιμερισμοῦ των, ὅσον καὶ τῶν λοιπῶν τέως διεκδικούντων ὑψηλὴν ἀρχαιότητα χαμιτικῶν (Αἰγυπτιακοῦ κ.ἄ.) καὶ σημιτικῶν λαῶν· συνεπῶς δὲ καὶ ἡ σανκριτικὴ γλώσσα, ἡ ἄχρι τοῦδε θεωρουμένη μήτηρ τῶν γλωσσῶν τῶν ἀρίων λαῶν, ὅτε οὗτοι διετέλουν ἔτι ἡνωμένοι εἰς μίαν ὁμόγλωσσον οἰκογένειαν, φαίνεται διατελέσασα θυγάτηρ τῆς πρωτοελληνικῆς, ἥτις, ὡς γλωσσικὸν ὄργανον τοῦ παμπάλαιότατου τῶν πολιτισμῶν, συνεκυριάρχει μετ' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς δυτικωτάτης Εὐρώπης διὰ τοῦ μεσογειακοῦ χώρου καὶ τῶν μεσογειακῶν λαῶν μέχρι τῆς Σουμερίας, καταλιποῦσα πλῆθος λέξεων καὶ ριζῶν εἰς πάντας τοὺς ἀρχαίους λαοὺς τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου—ἀρίους (Ἰαπετικούς), σημιτικούς καὶ χαμιτικούς.

Χαρακτηριστικὸν τοῦ «γραικικοῦ» (=παναρχαιοτάτου) ἐκείνου πρωτοελληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ καταυγασθέντων πολιτισμῶν τῆς τε ἀρίας φυλῆς, πρὸ τοῦ κατ' ἐθνότητος καὶ γεωγραφικῆς περιοχῆς ἐπιμερισμοῦ τῆς, καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν, ὑπῆρξεν ὁ ἀφετηριακὸς μονοθεϊσμός¹, προβάλλων ἀπὸ τῆς 1^{ης} χιλιετηρίδος π.Χ. λαμπρότατος εἰς τὸν «γραικικόν» πρωτοελληνικὸν Δωδωναῖον χώρον καὶ ἐκδηλῶς τόσον εἰς τὴν κοινὴν πρωτοθρησκείαν τῶν ἀρίων, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἀπὸ ταύτης προελθόντα, μετὰ τὸν κατ' ἐθνότητος ἐπιμερισμὸν των, ἐθνικὰ θρησκευάματα, ἅτινα, παρὰ τὰς ἀπὸ τοῦ διαφορισμοῦ τούτου ἐξελί-

1. Λεωνίδου Ἰω. Φιλίππιδου, Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πάνθρησκειακῆς (Ἀθήναι 1958), σελ. 52 ἐξ., 58, 62 ἐξ.

Ξεις των εις ιδιότυπα καὶ ιδιόμορφα θρησκευτικὰ μεγέθη αὐτοτελῆ, διέσωσαν κοινὰ θρησκευτικὰ στοιχεῖα τῆς ἀφεταιριακῆς των προελεύσεως.

Ἄπὸ τοῦ ἀρχικοῦ πρωτοελληνικοῦ, ἐφεξῆς δὲ καὶ τοῦ τῶν λοιπῶν ἀρίων μονοθεϊσμοῦ, ἦτοι ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς πίστεως εἰς ἓνα καὶ μόνον Θεόν, εἰς τὸν Θεόν, — πρὸς ἔνδειξιν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει κοινὴ εἰς πάντας τοὺς ἀρίους λαοὺς λέξις ἀπὸ συμφωνικῆς ρίζης πρωτοελληνικῆς, μικρὸν παρ' ἑκάστῳ αὐτῶν παραλλάσσουσα εἰς τύπον ἢ μορφήν, κυρίως ἀπὸ τοῦ φωνηεντισμοῦ, — προῆλθεν ὁ πολυθεϊσμός διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ, τῆς ἀδύποστασι-ώσεως, τῆς προσωποποιήσεως καὶ τῆς θεοποιήσεως τῶν ιδιοτήτων καὶ τῶν ἐν τῇ φύσει ἐκδηλώσεων ἢ λειτουργιῶν τοῦ Ἐνὸς Θεοῦ· οὕτως ἐδημοουργήθησαν οἱ διάφοροι τύποι πολυθεισμῶν, τὰ παρὰ τοῖς λαοῖς πάνθεα, ὁμοιώτατα πρὸς ἄλληλα, ἐκδήλωσις ἡμῶν διασώζοντα τὴν ἀρχικὴν μονοθεϊκὴν των προέλευσιν ἐν τῷ σαφῶς μονοθεϊζοντι βᾶθει των, περὶ δ' ἀσχολοῦνται αἱ ἱερατικαὶ θεολογίαι ἢ θειολογίαι των, καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου προβάλλει εἰς καὶ μόνον Θεός (πολυουνομούμενος)².

2.— Ἀκριβῶς τὴν μονοθεϊκὴν ταύτην ἐπιβίωσιν ἐν τῷ ἀρχαιολεττικῷ λαϊκῷ πολυθεισμῷ, τὴν ἐπιβίωσιν δηλ. τῆς ἀρχαιολεττικῆς ἐννοίας τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἀνωμένου ὑψίστου Ὄντος ἐν τοῖς γραπτοῖς μνημείοις (Dainas) τῆς λεττικῆς λαογραφίας, ὡς καὶ τὴν περαιτέρω θέσιν τοῦ Diēvs (μετὰ κεφαλαίου D) ὡς κορυφαίου τῶν ἐνωμένων θεῶν ἐν τῷ ἀρχαιολεττικῷ πολυθεϊκῷ πανθέφ ὑπισχεῖται νὰ ἐκθέσῃ ἡ περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος μονογραφία.

Εἰς τὰ ἐν τῇ διεθνῇ βιβλιογραφίᾳ τῆς θρησκευτολογικῆς Ἐπιστήμης γνωστὰ συλλογικὰ ἔργα Ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων καὶ εἰς αὐτὰ ἔτι τὰ κλασσικὰ (Chantepie de la Saussaye, Tiele-Söderblom, Christus und die Religionen der Erde, v. Glasenapp, Mensching, Heiler), ἀλλὰ καὶ εἰς εἰδικώτερα κλασσικὰ ἔργα περὶ τῶν ἀρίων λαῶν καὶ θρησκευμάτων ματαίως θ' ἀναζητήσῃ τις ἴδιον κεφάλαιον, ἀφιερωμένον εἰς τὴν λεττικὴν θρησκείαν· ἐλάχιστα περὶ τινῶν στοιχείων αὐτῆς πετῶντι καλᾶμῳ καὶ ἐν πολλοῖς ἀδιευκρίνητοι καὶ ἀμαρτύρητοι πληροφορίαι εἶναι ἀνεπαρκεῖς, ἵνα τις σχηματίσῃ ἔστω ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς λεττικῆς θρησκείας ὡς αὐτοτελοῦς θρησκευτικοῦ μεγέθους ἐν τῇ ἰδιοτυπίᾳ τῆς καὶ ἐξελίξει τῆς· τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐσθονικὴν καὶ τὴν λιθουανικὴν θρησκείαν καὶ περὶ ἄλλα μικρῶν περιοχῶν ἢ μικρῶν λαῶν θρησκευμάτων· εἶναι ταῦτα οἷον ἐλαττωμένα εἰς τὸ περιθώριον τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν εἰς τὰ μεγάλα κυρίως θρησκευόμενα ἀφιερωμένων κλασσικῶν συλλογικῶν ἔργων.

Ὅθεν μονογραφίαι παρὰ Λεττονῶν θρησκευτιδιφῶν, ἀφιερωμέναι εἰς τὸ ὅλον θρησκευμα τῆς ἀρχαίας προχριστιανικῆς Λεττίας εἴτε εἰς ἐπὶ μέρους θέματα αὐτοῦ καὶ ἡντλημένα ἀπὸ τῶν πηγῶν, εἶναι λίαν εὐπρόσδεκτοι, ἔστω καὶ ὅταν ἐπεκτείνωνται εἰς συγκρίσεις πρὸς ἀνάλογα ἀντίστοιχα θρησκευτικὰ στοιχεῖα παρ' ὁμοίους ἢ συγγενεῖς λαοῖς· καθ' ὅσον αἱ μονογραφίαι αὗται πληροῦσι πραγματικὰ αἰσθητὰ κενὰ ἐν τῇ διεθνῇ βιβλιογραφίᾳ· καὶ εἰς τοιαύτας θρησκευτολογικὰς μονογραφίας δὲν ὑστερεῖ ἡ Λεττικὴ Ἐπιστήμη,

2. Πρὸς. A. Bertholet, Götterspaltung und Göttervereinigung, ἐν: Sammlung gemeinverständlichen Vorträge (Tübingen) 164 (1933), σελ. 9. — H. Ringren, Wort and Wisdom (Uppsala-Lund 1947), ἰδίᾳ σελ. 8, 190 ἐξ. — Wilhelm Schmid, Der Ursprung der Gottesidee (Münster i. W. 1926 ἐξ.), Bd. I, σελ. 475, Register: Attribute des höchsten Wesens, ihre Verselbständigung. — VI, 205. — VII, Register: Absplitterung-Personifikation. — Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου, ἐν μν. ἔ., σελ. 57, 129 ἐξ. — Κοιτικὴν τοῦ φαινομένου ὄρα παρὰ M. Nilsson, Letter to Professor Arthur D. Nock on some fundamental concepts in the science of religion, ἐν: Harvard theological Review (Cambridge, N.Y.) 42 (1949), σελ. 103, 106.

ὡς ἀποδεικνύουσιν αἱ ἐργασίαι τῶν: L. Adamovics³, H. Bertuleit⁴, L. Berzins⁵, Heintz⁶, J. Lautenbachs⁷, Wilhelm Mannhardt⁸, A. Senn(as)⁹, A. Smits¹⁰, K. Straubergs¹¹, A. Svabe¹² καὶ E. Zicans¹³, ἕνα περιορισθῶμεν εἰς τὰς σπουδαιότερας δὲν συγκατηρηθῆσαμεν μετ' αὐτῶν τὰς τοῦ διαπρεπεστάτου Λεττονοῦ θρησκειολογικοῦ Leopold von Schröder¹⁴, διότι οὗτος, ἀφοσιωθείς εἰς τὴν εὐρυτέραν ἔρευναν τῆς θρησκείας τοῦ συνόλου τῶν Ἀριων λαῶν, ἐλάχιστα ἀφιερῶ εἰδικῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν λεττικὴν θρησκείαν. Ταῖς ἀνωτέρω μονογραφαίαις συγκαταριθμητέα, τέλος, καὶ ἡ ἐπὶ διδασκαλίᾳ ἀδημοσίευτος διατριβὴ

3. L. Adamovics, Senlatviesu religija: Altlettische Religion (Riga 1937).— Τοῦ αὐτοῦ, Zur Geschichte der altlettischen Religion, ἐν: Studia theologica (Riga), 2 (1940).— Τοῦ αὐτοῦ, Di za debesu seta latviesu mitologija: Die himmlische Herrschaft in der lettischen Mythologie, ἐν: Acta Universitatis Latviensis (Riga 1940).

4. H. Bertuleit, Das Religionswesen der alten Preussen mit lituanisch-lettischen Parallelen (=Sitzungsberichte der Altertumswissenschaft, Prussia XXV) 1924.

5. L. Berzins, Deews latweeschu mitologija: «Deews» in der lettischen Mythologie, ἐν: Austrums (Maskawa-Zehsis) 1900.

6. Thomas Heintz, Die slavische und baltische Religion vergleichend dargestellt (o. O. 1934).

7. L. Lautenbachs, Über die Religion der Letten, ἐν: Magazin der lettisch-literarischen Gesellschaft (Mitau) Bd. XX (1901).

8. Wilhelm Mannhardt, Letto-preussische Götterlehre, ἐν: Magazin der lettisch-literarischen Gesellschaft (Mitau), Bd. XXI (1936).

9. A. Senn(as), Zu litauisch dievas «Gott» und finnisch taivas «Himmel», ἐν: Die Sprache (Wien) I, 1949.

10. A. Smits, Teikas par Dievu: Die Sagen über Gott, ἐν: Matériaux des archives du folklore letton (Riga), B, 1 (1929).

11. K. Straubergs, Latvju sakrāla pasaule: Die sakrale Welt der Letten, ἐν: Latvju Kultura (red. A. Svabes) Ludwigsburg 1948.— Τοῦ αὐτοῦ, Latviesu kultavietu vardi: Die Namen der Kultplätze der Letten, ἐν: In honorem Endzelini (Chicago 1960).

12. A. Svabe, Dievs latviesu mitologija: Der Gott in der lettischen Mythologie, ἐν: Latviesu Konversācijas vārdnīca (red. A. Svabe), Riga, III (1928).— Τοῦ αὐτοῦ, Dievs, ἐν: Latvju enciklopēdija (red. A. Svabe) Stokholma, 1 (1953).

13. E. Zicans, Der altlettische Gott Perkons (In priam memoriam Alexander von Bulmerincq), ἐν: Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und des Herder-Instituts zu Riga (Riga), 6 (1938), 3. — Τοῦ αὐτοῦ, Numinozie elementi latviesu Dieva tela: Die numinosen Elemente in der lettischen Gottesgestalt, ἐν: Cels (Virburga) 1945.

14. Leopold von Schröder, Über den Glauben an ein höchstes gutes Wesen bei den Ariern (Indogermanen): Verhandlungen des 2. internationalen Kongresses für allgemeine Religionsgeschichte in Basel (Basel 1905). — Τοῦ αὐτοῦ, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, ἐν: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (Wien), 19 (1905), Heft 1=Baltische Monatschrift (Riga) 58 (1905)=Τοῦ αὐτοῦ, Reden und Aufsätze über Indiens Literatur und Kultur (Leipzig 1913), σελ. 368-392.— Τοῦ αὐτοῦ, Arische Religion, I. Band (Leipzig 1923), σελ. 273 ἐξ.

τοῦ λεττονοῦ K. Polis¹⁵, ἥ ἐνετύχομεν ἐν τῷ θρησκευοιστορικῷ Ἰνστιτούτῳ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Marburg.

Ἡ ἔντασις τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν λεττονῶν ἐρευνητῶν διὰ τὴν ἀρχαίαν λεττικὴν θρησκείαν σημειοῦται κατὰ τὴν περίοδον τὴν μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ ἐλευθέρου λεττικοῦ κράτους τῷ 1918· κατ' αὐτήν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπεζητήθη μετ' ἰδιαζούσης ἐντάσεως ἡ ἀνεύρεσις ἐνδογενῶν λεττικῶν στοιχείων, ἅτινα οὐχὶ μόνον νὰ δεικνύωσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ θεμελιῶσι τὴν ἀξίαν τοῦ λεττικοῦ πολιτισμοῦ ὡς αὐτοτελοῦς μεγέθους καὶ τὴν θέσιν του μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἄλλων λαῶν, ἀφ' ἑτέρου δ' ἀνεζητήθησαν ἀποδείξεις διὰ τὴν ἥλικίαν τοῦ λεττικοῦ πολιτισμοῦ, ἀφ' ἧς ἡ λεττικὴ ἐθνότης ἀπεχωρίσθη τῆς ἀρίας οἰκογενείας, εἰς ἣν ἀνικνοῦνται αἱ ρίζαι τῆς. Ἰδιαίτεράν σημασίαν διὰ τὴν προσπάθειαν ταύτην εἶχεν ἡ διαπίστωσις γλωσσικῶν καὶ θρησκευτικῶν συναρτήσεων λεττικῶν στοιχείων πρὸς λιθουανικά, ἐσθονικά, σλαυικά, πρωσικά καὶ καθόλου ἄριζ. Ὁ λεττονὸς ἐρευνητὴς Leopold von Schröder παραμένει κορυφαῖον ὑπόδειγμα τοιαύτης ἐργασίας διὰ τὰς λεττονικὰς ἐρεῦνας, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῆς λέξεως *dievs* (=Θεός), περὶ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ὕψιστου Ὄντος, ἧς ἀναζητοῦνται συναρτήσεις πρὸς ὁμορρίζους ἀντιστοίχους λέξεις καὶ θρησκευτικὰς παραστάσεις τῶν λοιπῶν ἀρίων λαῶν. Ἐτερος ἐρευνητὴς, ἐπιδράσας ἐπὶ τὴν λεττονικὴν θρησκευοιδιτικὴν κίνησιν, ὑπῆρξεν ὁ πολὺς θρησκευολόγος τοῦ Marburg, ὁ Rudolf Otto¹⁶, εἰς ὃν δφεύλονται νέα, παρὰ τὰ τοῦ James¹⁷, πορίσματα ἀπὸ τῆς ἀναλύσεως τῆς ὕψης τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος.

Μεταπολεμικῶς ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ἐν τοῖς λεττονοῖς θρησκευοιδίταις ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς Haralds Biezais διὰ τῶν πραγματειῶν αὐτοῦ: *Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen*, ἐν: Arv (Uppsala), 9 (1963). — *Die Hauptgöttinnen der alten Letten* (Uppsala 1955). — *The studies of the Scottish folklorist Robert Jamieson into Latvian mythology and folklore*, ἐν: Arv (Uppsala), 14 (1959). — *Der steinerne Himmel*, ἐν: *Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis* (Uppsala), 4 (1960), μεθ' ἣν ἐδημοσιεύθη (Uppsala 1961) ἡ περὶ ἧς τὸ παρὸν σημεῖωμα πραγματεία, ἀφιερωμένη, ὡς ἡ τοῦ 1955 καὶ ἐν ὀργανικῇ συνεχείᾳ πρὸς ταύτην, εἰς τὴν λεττικὴν θειολογίαν καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν μονοθεικὴν αὐτῆς ἀφετηρίαν.

3.— Ὡς καταφαίνεται ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω βιβλιογραφικῶν πληροφοριῶν, τὸ θέμα τοῦτο εἶχεν ἐφελκῶσι καὶ προγενεστέρως τὴν προσοχὴν τῶν λεττονῶν θρησκευοιδιτῶν (L. von Schröder, A. Svabe, A. Sennas), ἄλλως τε καὶ διότι ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ κυριολογούμενη λέξις *Dievs* ἐν τῇ ἀρχαίᾳ λεττικῇ θρησκείᾳ τελεῖ ἐν ἀμέσῳ ἐτυμολογικῇ συναρτήσει πρὸς ὁμοίας ὁμορρίζους καὶ ταύτοσήμους λέξεις τῶν λοιπῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν, πλὴν τοῦ σλαυικοῦ, ἐκφραζούσας τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, τὸ ν Θεὸν ὡς τὸ ἐν καὶ μ ὄ ν ο ν ὕψιστον Ὄν¹⁸.

15. K. Polis, *Gott und Seele als religiöse Vorstellung der heidnischen Letten* (ἀ. τ. ἔ.).

16. Rudolf Otto, *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen*^{17, 22} (Gotha 1929).

17. William James, *Die religiöse Erfahrung in ihrer Mannigfaltigkeit* (Deutsche Bearbeitung von Georg Wobbermin)² Leipzig 1914.

18. Πρβλ. Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου, ἐνθ' ἄν., σελ. 62 ἔξ.— A. W a l d e, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* (hrsg. von J. Pokorny), 4 44 (Berlin—Leipzig 1950 ἔξ.), τόμ. I, σελ. 72. — J. P o k o r n y, *Indogermanisches ethnologisches Wörterbuch* (Bern 1934), σελ. 184. — C. B u c k, *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages* (Chicago 1945).

Παραλείποντες τὰς ἐν συλλογικοῖς ἔργοις Ἱστορίας θρησκευμάτων παρεμπιπτοικὰς ἐπὶ τοῦ θέματος πληροφορίας, σημειοῦμεν ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς πλουσιωτάτης ἐπ' αὐτοῦ εἰδικῆς βιβλιογραφίας τὰς κυριωτέρας μόνον τῶν γλωσσολογικοῦ ἅμα καὶ θρησκευολογικοῦ χαρακτῆρος ἐργασιῶν, καθόσον ἀπὸ τοῦ πορίσματος αὐτῶν κατανοεῖται ἢ διὰ τοῦ ἡμετέρου σ. συνέχεια ἐρεύνης τοῦ θέματος ἐπὶ πηγαίου λεττονικοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου. Εἰς τὴν παράθεσιν τῶν βιβλιογραφικῶν πληροφοριῶν τηροῦμεν οὐχὶ ἀλφαβητικὴν ἀπὸ τῶν ἐπωνύμων τῶν συγγραφέων, ἀλλὰ χρονολογικὴν σειρὰν, διότι δι' αὐτῆς παραφυλάσσεται ἡ δυνατότης εὐχερεστέρου ἐλέγχου τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως τῆς περὶ τὸ θέμα ἐρεύνης.

Ταύτην χαρακτηρίζει κοινὴ τῶν ἐρευνητῶν προσπάθεια πρὸς διαπίστωσιν, διάγνωσιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ὁμοιογράφων, ὁμοιοήχων, ὁμοιοφανῶν καὶ ταῦτοσῆμων γλωσσικῶν τύπων τῶν παρὰ τοῖς ἄριοις λέξεων, τῶν ἐμφαινουσῶν τὸ ὕψιστον "Ον, καθ' αὐτό, τὸ "Ἐν καὶ μόνον, τὸ ἀνώνυμον, τὸ ὑπέρθενον, τὸ ὑπερκείμενον πάντων τῶν θεῶν καὶ τῶν πανθέων.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ἤδη κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ὁ ἄλλως ἄγνωστος λεττονὸς Michael, ὁ ἐπικαλούμενος Litunus, ἠσχολήθη περὶ τὴν ὁμοιομορφίαν τῶν παρ' ἄριοις γλωσσικῶν τύπων, τῶν ἐμφαινόντων τὸ ὕψιστον "Ον, ἰδίως τοῦ λεττονικοῦ dievs πρὸς τὴν λατινικὴν λ. deus¹⁹. Ἐπίσης τῷ 1635 ὁ λεττονὸς J. Langius ἐν τῷ μετὰ λεττονικῆς γραμματικῆς συνεκδοθέντι λεττογεραμανικῷ λεξικῷ του²⁰ ὑπέδειξε τὴν ὁμοιότητα τῆς περὶ τοῦ ὕψιστου "Οντος λεττικῆς λέξεως dievs πρὸς τὰς λ. θεός καὶ deus. πρῶτος δ' ἐν τῇ συγκριτικῇ γλωσσολογίᾳ ὁ λεττονὸς B. Bergmann²¹ συνήρτησε τὴν λ. dievs πρὸς τὴν ρίζαν div- (=φαίνειν, λάμπειν) καὶ τὸν dievs πρὸς τὸν φωτόλουστον οὐρανόν, πρῶτος δ' ὁ A. Kuhn²², ὑπέδειξε τὴν συνάρτησιν τῆς αὐτῆς λέξεως καὶ τῆς ταῦτοσῆμου ziu πρὸς τὴν ρίζαν dyu—, ἐξ ἧς ἡ παρ' ἀρχαίους Ἰνδοῖς ἔνδειξις τοῦ ὕψιστου "Οντος.

Ἐπικολούθησαν αἱ ἐξῆς κατὰ σειρὰν ἐργασίαι ἐπὶ τοῦ θέματος, ὧν αἱ πλείους περιλαμβάνονται ἐν πραγματείας εὐρυτέρου περιεχομένου:

A. Pictet, Les origines indo-européennes ou les Aryas primitifs (Paris 1859), σελ. 653. — Overbeck, Das Kultusobjekt bei den Griechen in seinen ältesten Gestaltungen (Berichte der königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Kl. 1864, 11) Leipzig 1864. — F. Max Müller, Lectures on the science of language. Second Series (London 1868), σελ. 426 ἐξ. 448 ἐξ., 499 ἐξ. — Τοῦ αὐτοῦ, Essays, II (Leipzig 1869), σελ. 162. — E. Burnouf, La science des religions (Paris 1872), σελ. 32. — M. Bréal, Mélanges de Mythologie et de Linguistique (Paris 1877), σελ. 154. — F. M. Müller, Lectures on the origin and growth of religion (London 1878), ἰδίᾳ σελ. 776-γερμανιστί: Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion (Stassburg 1880), σελ. 98, 347 ἐξ. — Τοῦ αὐτοῦ, Selected essays on language, mythologie and re-

19. Περὶ τούτου πληροφορεῖ ὁ M. Praetorius, Historische Nachrichten von der alten preussischen Sprache, ἐν: Acta Borussica (Königsberg—Leipzig), 2 (1731), σελ. 65.

20. Acta Universitatis Latviensis (Riga), Philol.-Philos. Abteilung, III, Suppl. 1 (1936), σελ. 5.

21. Über den Ursprung der lettischen Sprache, ἐν: Magazin der lettisch-literarischen Gesellschaft (Mitau) 6 (1838), σελ. 207.

22. Über die Bedeutung des Namens Ziu, ἐν: Zeitschrift für deutsches Altertum (Leipzig) 2 (1842) καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks. Ein Beitrag zur vergleichenden Mythologie der Indogermanen (Berlin 1859) σελ. 3 ἐξ.

ligion, I (London 1881), ἰδίᾳ σελ. 216, 233, 492. — L. La u t e n b a c h s, Jusmisch. Deews un welns: Gott und Teufel (Riga 1885). — P. B r a d k e, Dyāus, Asura, Ahura Mazdā und die Asuras (Halle 1885), ἐνθα (σελ. 110 ἐξ.) καὶ διεξεργασία τῶν λ. Dyauspitar, Diespater, Jupiter, Ζεὺς πατήρ. — O. G r u p p e, Die griechischen Culte und Mythen in ihren Beziehungen zu den altorientalischen Religionen, I (Leipzig 1887), ἰδίᾳ σελ. 119 ἐξ., 121 ἐξ. — S. L i n d e, Indogermanernas högste Gud (Lund 1889), ἰδίᾳ σελ. 19 ἐξ. — F. M. M ü l l e r, Natürliche Religion (Leipzig 1890), σελ. 29 ἐξ. — J. K a u l i n s, Par nozimes mainu musu valoda: Von Umdeutungen in unserer Sprache, ἐν: Rigas latvenschu beedribas zinibu Komisijas rakstu Krahjums (Riga), 8 (1893), ἰδίᾳ σελ. 72. — F. M a x M ü l l e r, Anthropologische Religion (Leipzig 1894), σελ. 78 ἐξ., 80 ἐξ., — H. U s e n e r, Götternamen. Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung (Bonn 1896). — F. M. M ü l l e r, Introduction to the science of religion (London 1899), σελ. 107. — L. B e r z i n s, «Deews» latweeschu mithologija: «Deewes» in der lettischen Mythologie, ἐν: Austrums (Maskawa-Zehsis), 1900, σελ. 33 ἐξ.: dievs=λάμπειν, φῶς, φωταυγής, φωτοβόλος. — L e o p o l d v o n S c h r ö d e r, ἐνθ' ἑ. (1905). — O. S c h r a d e r, Sprachvergleichung und Urgeschichte, 1-11 (Jena 1906 ἐξ.), ἰδίᾳ II, σελ. 439 ἐξ. — W. S c h w e r i n g, Deus und divus, ἐν: Indogermanische Forschungen, 1915, σελ. 1-44. — J. W a c k e r n a g e l, Indoiranisches, ἐν: Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften (Berlin), 20 (1918), σελ. 397 ἐξ. — P. S m i t s, Latviesu mitologija: Lettonische Mythologie (Maskawa 1918), σελ. 14: dievs=deus, dyaus. W. Z i m m e r, Die Etymologie des Wortes θεός, ἐν: Zeitschrift für katholische Theologie, 1919, σελ. 193-212. — O. G r u p p e, Geschichte der klassischen Mythologie und Religionsgeschichte während des Mittelalters in Abendland und während der Neuzeit (=Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie, hrsg. von W. Roscher, Supplement) Leipzig 1921, σελ. 187 ἐξ. — H. Z i m m e r m a n n, Schwankungen des Nominalgeschlechts im älteren Latein (Jena 1922). — L e o p o l d v o n S c h r ö d e r, Arische Religion, I (Leipzig 1923), σελ. 273 ἐξ., 555 ἐξ. — P. K r e t s c h m e r, Dyaus, Ζεὺς, Diespiter und die Abstracta im Indogermanischen, ἐν: Glotta, 13 (1923), 101-114. — H. Z i m m e r m a n n, Das ursprüngliche Geschlecht von dies, ἐν: Glotta (Göttingen) 13, (1923). Erik P e t e r s o n, Εἰς Θεός. Epigraphische form- und religionsgeschichtliche Untersuchungen (Göttingen 1926). — O. S c h r a d e r, Aryan Religion, ἐν: J a m e s H a s t i n g s, ERE² (=Encyclopaedia of Religion and Ethics²), Vol. II (Edinburgh 1930), σελ. 15 ἐξ. — A. W a l d e, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, hrsg. von J. Pokorny, I-II (Berlin-Leipzig 1930 ἐξ.), ἰδίᾳ I, σελ. 72. — Τῆς G r a c e H o p k i n s, Indoeuropean deiwos and related words (Philadelphia 1932). — J. P o k o r n y, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch (Bern 1934), σελ. 184. — U l r i c h v o n W i l a m o w i t z - M o e l l e n d o r f f, Der Glaube der Hellenen, Bd. I (Berlin 1931), σελ. 225 ἐξ. — W. M a l d o n d i s, Dievs, der Gott der lettischen Volkstraditionen, ἐν: Studia theologica (Riga), I (1935). — L. R. F a r n e l l, Greece, Greek Religion, ἐν: J. H a s t i n g s, ERE², Vol. VII (Edinburgh 1937), σελ. 397. — E. B o i s a c q, Dictionnaire ethnologique de la langue grècque (Heidelberg-Paris 1938), σελ. 308. — Γ ε ω ρ γ ι ο υ Κ ο υ ρ μ ο ὕ λ η, Γλωσσὰ καὶ λατρεῖα (Ἀθήναι 1948), σελ. 29-85. — C a r l B a r l i n g B u c k, Dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages. A contribution to the history of Ideas (Chicago, Ill. 1949), σελ. 1464 ἐξ. — G. C o c c h i a r a,

Storia del'folklore in Europa, ἐν: Collezione di studi religiosi ethnologici e psicologici (Torino), 20 (1952), σελ. 319 ἐξ.— Walter Pötscher, Theos. Studien zur älteren griechischen Gottesvorstellung (Wien 1953).— Λεωνίδου Ἰω. Φιλίππιδου, Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθηροκειακῆς (Ἀθήναι 1958), σελ. 64 ἐξ., 68 ἐξ., 73 ἐξ.

4.— Τὸ πόρισμα τῆς ὅλης ταύτης ἐρεύνης συνοψίζεται εἰς τὰς ἐξῆς διαπιστώσεις:

α) ἕκαστος τῶν ἀρίων λαῶν ἔχει ἰδίαν λέξιν πρὸς ἔνδειξιν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ὑψίστου ὄντος, τοῦ παρὰ καὶ ὑπὲρ τοὺς πολυθεϊσμούς των βαθέως ἐν τῇ συνειδήσει των πιστευομένου ἐμφύτως· ἡ λέξις αὕτη δὲν εἶναι ὄνομα κύριον τοῦ ὑψίστου ὄντος, διότι τοῦτο νοεῖται ὑπερκείμενον παντὸς ὀνόματος, ἀνώνυμον, ἄτε μοναδικὸν καὶ μὴ ὑποκείμενον εἰς διάκρισιν ἀπ' ἄλλων δι' ὀνόματος· ἀλλ' ἡ ἐκφράζουσα αὐτὸ λέξις ἐκφαίνει ἐπιθετικῶς κυρίαν ἰδιότητα καὶ ἐκδήλωσιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ· ἡ δι' ἧς ἐκφαίνεται τὸ ὑψίστον τοῦτο ὄν λέξις παρ' ἑκάστῳ τῶν ἀρίων εἶναι:

πρωτοελληνιστί: δῖς (διδίς) ἢ δεῖς ἢ ζεός (διὰ μικροῦ ζ)²³, λακωνιστί - βολιωτιστί: σῖς καὶ σιός²⁴.

ἀρχαιοελληνιστί: θεός.

ἀρχαιοινδιστί: deva ἢ dyaus (προφ: διός) ἢ dyēus ἢ dyuam ἢ divas ἢ divya ἢ deivos ἢ djovis.

ἱρρανιστί: deva ἢ daeva ἢ dia.

λατινιστί: dis ἢ deus ἢ divus ἢ ju ἢ jovis²⁵.

γαλατιστί: deivos, γαλλιστί: dieu.

ἀγγλιστί: deaws, ἀγγλοοαξωνιστί: tiu.

παλαιοβορειστί: tiu, tiwz, tiwaz, tyr, ziu.

ἀρχαιογερμανιστί: zio, ziu, ju, djēus.

κιμμεριστί: diju ἢ duy.

λιθουανιστί: dievas ἢ devas.

ἑσθονιστί: taevas ἢ taivas ἢ ju-mal.

λεττιστί: dievs²⁶.

φινουγγριστί: deews ἢ taivas²⁷.

σλαυϊστί: bogu καὶ perkunos.

β) Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω λέξεις, πλὴν τῶν σλαβικῶν, παράγονται ἀπὸ τῆς πρωτοελληνικῆς ρίζης δF— (τοῦ δ τρεπομένου καὶ εἰς σ, τ, θ, ζ), ἧτις, φωνηεντιζομένη ὅτε μὲν δεF— (dev—, daev—), ὅτε δὲ διF— (div—, dyv—, dyu—), σημαίνει: φαίνειν, λάμπειν, ἀκτινοβολεῖν.

γ) ὅθεν ἐκάστη τῶν ἀνωτέρω λέξεων, ἔρα καὶ ἡ λέξις θεός, σημαίνει πάμφοτος, φωταυγής, αὐτόφως καὶ ἡ πηγὴ τοῦ ἀνά τὸν φωτόλουστον οὐρανὸν φυσικοῦ φωτός, (οὗ συμπύκνωσις εἶναι τὰ φωτεινὰ καὶ φωτοβόλα στοιχεῖα τῆς φύσεως), τοῦ

23. Λεωνίδου Ἰω. Φιλίππιδου, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 708 ἐξ.

24. ὅθεν: σίβυλλα = σι (ός) βυλλα (αιολιστί = βουλή) = (Θεοῦ βουλή) Θεοβούλη

25. Περὶ οὗ ἴδε: Λεωνίδου Ἰω. Φιλίππιδου, ἔνθ' ἄν., σελ. 63, ὑποσημ. 4 (F. Nock=Jehova).

26. Πρβλ. V. Maldonis, Dievs, der Gott der lettischen Volkstraditionen, ἐν: Studia theologica (Riga), 1 (1935), σελ. 134 ἐξ., 142 ἐξ.

27. περὶ οὗ ἐτυμολογικῶς: K. Donner, Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter, I-II (=Annales Academiae scientiarum Fennicae, Helsinki, B 36. B, 77/1, 1937 ἐξ.), I, σελ. 361 ἐξ., II, σελ. 134.

πνευματικοῦ φωτός (ὁ πίνυφος καὶ πηγὴ πάσης σοφίας) καὶ τοῦ ἠθικοῦ φωτός (ὁ πανάγιος, ὁ πανάρετος, τὸ πλήρωμα πνεύμων τῶν ἠθικῶν ἀξιών).

δ) ὅθεν ἐκάστη τῶν ἀνωτέρω λέξεων κυριολογεῖται ἐπὶ τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ὑψίστου Ὄντος οὐχί, καθ' ἃ εἶπομεν, ὡς κύριον ὄνομα αὐτοῦ, ὅπερ εἶναι ἀνώνυμον, ἀλλ' ὡς ἐπίθετον, ἐκφαίνον τὴν κυρίαν ιδιότητα καὶ ἐκδήλωσιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἥτις εἶναι φῶς· οὕτω νοεῖται εἰς πάντα τὰ θρησκευόμενα, οὕτω δ' αὐταποκαλύπτεται ὁ Θεὸς καὶ ἐν τῇ βιβλικῇ Ἀποκαλύψει, μάλιστα τῇ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ἔνθα ὁ ἴδιος λαλεῖ περὶ ἑαυτοῦ.

ε) Ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω ἐξηγεῖται καὶ ἡ συνάρτησις τοῦ ὑψίστου Ὄντος πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ πρὸς τὸν ἥλιον ἢ (ὡς ἡ ἐν τῷ Ἰαπωνικῷ Σιντοϊσμῷ ὑψίστη θεὰ Amaterasu) πρὸς τὴν σελήνην, συνάρτησις πολλάκις μέχρι ταῦτίσως, ἐξ ἧς προῆλθον οἱ θεοὶ Οὐρανός, Ἡλιος (ἡλιολατρεία), Σελήνη (Μήνη) καὶ λοιποὶ θεοὶ τῆς ἀστρολατρείας, οἵτινες δὲν εἶναι εἰμῆ ἀθύποστασιώσεις, προσωποποιήσεις καὶ θεοποιήσεις τῶν ἐν τῇ φύσει ἐκδηλώσεων τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ὑψίστου Ὄντος, δι' ἧς, ὡς καὶ διὰ τὰς θεοποιήσεις καὶ ἄλλων ιδιοτήτων καὶ ἐκδηλώσεων αὐτοῦ, χρησιμοποιοῦνται εἰς πληθυντικὸν (θεοί) ἀταχρηστικῶς ἢ διὰ τὸ ὑψιστον Ὄν καὶ μόνον ἐνδεικνυμένη ἀποκλειστικῶς ἐν κυριολεξίᾳ ἔνδειξις «θεός»²⁸.

ς') Ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω ἐξηγεῖται καὶ ὁ πρωτοελληνικὸς ἀφρητριακὸς μονοθεϊσμός τῆς Δαδωναίας περιοχῆς, ἔνθα εἰς καὶ μόνος δεὺς (deus, ζεὺς, θεός) ἀνώνυμος, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ βραδύτερον — διὰ τῆς ἀθύποστασιώσεως, προσωποποιήσεως καὶ θεοποιήσεως ιδιοτήτων του καὶ τῶν ἐν τῇ φύσει ἐκδηλώσεών του — προῆλθον οἱ κατὰ παράχρησιν χαρακτηρισθέντες «θεοί» τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου, οἱ πολλοὶ καὶ ἐνώνυμοι, ἐν οἷς καὶ ὁ ζεὺς Ζεὺς²⁹ (=ὁ δεὺς Ζεὺς, ὁ deus Ζεὺς, ὁ θεός Ζεὺς: μετὰ κεφαλαίου ἀρχικοῦ πλέον), διαρθρωθέντες ὑπὸ τῆς λαϊκῆς φαντασίας, κατὰ προβολὴν ἀνθρωπίνων σχέσεων ἐπὶ τὸ πάνθεον, εἰς πλέγμα συγγενειῶν καὶ ἱεραρχηθέντες ὑπὸ τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν, τὸν ἐνώνυμον Δία.

ζ) Τὸ ὑψιστον Ὄν ἐνοήθη πρωτίστως καὶ κατ' ἐξοχὴν ὡς ὁ «εἷς Θεός, ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα»³⁰, «ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ»³¹. ἐντεῦθεν πρὸς τὴν λέξιν, τὴν παρὰ τοῖς ἁρίοις ἐκφαίνουσαν αὐτὸν ὡς τὸν πάμφωτον, συνηρητήθη ἡ λέξις «πατήρ» (=βατήρ=γεννήτωρ³², δημιουργός), patir, (ἰνδ.: κατὰ μυστικοσυμβολικὴν ἀντιστοφίην τοῦ φωνητισμοῦ) pitar, λατιν. piter, ὅθεν προῆλθον αἱ λέξεις: δισπατήρ, diespiter, dyauspitar, jupiter—ἐπίθετα, ἐκφαίνοντα τὸ ἀνώνυμον ὑψιστον Ὄν ὡς «πάμφωτον πατέρα», ἄτινα ἔπειτα, ὅτε ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας οἱ ἐνώνυμοι θεοί, οἱ ἱεραρχηθέντες ὑπὸ τὴν ἐνώνυμον Δία (μετὰ κεφαλαίου: ὁ δεὺς Ζεὺς=ὁ θεός Ζεὺς), ἀπεδόθησαν εἰς τοῦτον (Ζεὺς πατήρ, Dyauspitar, Jupiter), ὡς τὸν ὑπατον τοῦ πολυθεικοῦ πανθέου, «πατέρα ἀνδρῶν τε θεῶν τε», ἐνῶ ὑπὲρ αὐτὸν ἐνοεῖτο καὶ ἐπιστεῦετο ὑπάρχων πάντοτε ὁ ὑψιστος ἀνώνυμος Εἷς, ὁ ὑπέρθεος, «ὁ ἄγνωστος Θεός», ὁ Θεός κατ' ἐξοχὴν καὶ ἐν κυριολεξίᾳ, ὁ Εἷς καὶ μοναδικός.

η) Ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω ὁσαύτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ σημασία τῶν ἀρχαιοελληνικῶν λέξεων: (ἡ) δία (=ἡ φωτεινὴ, τ.ἔ., ἡ ἡμέρα), λατιν. dies— εὐδία (ἡ φωτόλουστος ἡμέρα), ἔνδιος, διος (=λαμπρός, θεολαμπής) περὶ θεῶν, ἀνθρώπων καὶ στοιχείων τῆς φύσεως.

28. Πρβλ. G. F r a n c o i s, Le polythéisme et l'emploi au singulier des mots θεός, δαίμων dans la littérature grecque d'Homère à Platon (Paris 1953), ἀνευ βαθυτέρως θρησκευολογικῆς διεξεργασίας τοῦ θέματος.

29. Πρβλ. Αἰσχύλου, Ἀγαμ. 973. Χορηφ. 246, 382, 855. Εὐριπίδου, Ἡλέκτρα 137, Ἰππόλυτος 1363.

30. 1 Κορ. 8,6.

31. Πρβλ. 17,24.

32. F. N o r k, Die Götter Syriens mit Rücksichtnahme auf die neuesten Forschungen im Gebiete der biblischen Archäologie (Stuttgart 1842), σελ. 163, ὑποσημ. 41.

30) Τέλος, αἱ παρὰ τοῖς Σλαβίσι λέξεις πρὸς ἐνδειξίν τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ὑψίστου Ὄντος, τοῦ Θεοῦ: bogu (=πλουτοδότης, πρβλ. Ζεὺς βαγαίος, ἐκ τῆς πρωτοαλληνικῆς ρίζης βγ—, πγ—, πκ—, πχ—, πξ—=πλουτεῖν, ἀπαντώσης εἰς λέξεις ἢ ὀνομασίας πόλεων ἢ περιοχῶν πλουσιῶν, χρυσοφόρων, πρβλ. τὰς ὀνομασίας: Παγγαῖον, Παξοί, τὴν λ. banque κ. ἄ. ὁμοίας) καὶ perkunos (=εραζύνιος, πρβλ. Ζεὺς βροντήσιος, Ζεὺς βροντῶν³³, Ζεὺς κεραυνίος, ὡς ἐπεκαλεῖτο βραδύτερον ὁ ἐνώνυμος θεὸς Ζεὺς³⁴) ἐκφαίνουσι ὡσαύτως ἰδιότητας αὐτοῦ οὐχὶ ἀσκέτους πρὸς τε τὸ φυσικὸν καὶ πρὸς τὸ ἠθικὸν φῶς τῆς οὐσίας τοῦ ὑψίστου Ὄντος, οὐνεκφαίνουσαι αὐτὸ ὡς θαυμαστὸν ἔμα (bogu, πρβλ. Ζεὺς μελιχίος) καὶ φοβερόν³⁵.

5.— Πρὸς τὸ ἀπὸ τῶν ἐθνολογικῶν, γλωσσολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν τούτων διαπιστώσεων πόρισμα περὶ ταύτοσῆμου παρ' ἐκάστῳ τῶν ἀρίων λαῶν λέξεως πρὸς ἐνδειξίν τῆς παμφότου οὐσίας τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ὑψίστου Ὄντος συμπίπτει τὸ πόρισμα τῶν ἐθνολογικῶν, γλωσσολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐρευνῶν τοῦ διαπρεπεστάτου Βιενναίου ἐθνολόγου καὶ θρησκευτοδιδάκτου τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ Ὀμίλου τοῦ Fribourg, τοῦ πατρὸς Wilhelm Schmidt, περὶ ἀφετηριακοῦ μονοθεϊσμοῦ (Urmonotheismus) τῆς ἀνθρωπότητος ὅλης, ὀφειλομένου εἰς πρωταυταποκάλυψιν (Urselbstoffenbarung), ἤτοι πρώτην, ἀρχικὴν ἀποκάλυψιν (Uroffenbarung) τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς πρώτους ἀνθρώπους, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἀρχικῶ μνηστειοῦ ἐξέπεσαν ἡ ἀνθρωπότης εἰς διαφόρους τύπους πολυθεϊσμῶν διὰ τῆς αὐθιποστασιόσεως, προσωποποιήσεως καὶ θεοποιήσεως τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῶν ἐν τῇ φύσει λειτουργιῶν καὶ ἐκδηλώσεων τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ὑψίστου Ὄντος, χωρὶς ἡμῶν νὰ ἀπαλειφθῇ ποτ' ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς πανανθρωπίνης ψυχῆς τὸ ἀρχικὸν ἐκεῖνο μονοθεϊκὸν βίωμα, ὡς συναποδεικνύουσιν αἱ πολυάριθμοι μονοθεῖζουσαι ἢ μονοθεϊκαὶ ἀναλαμπαὶ τοῦ ἀπὸ μέσου τῶν πολυθεϊσμῶν πάντων τῶν λαῶν.

Εἰς ὅσα ἤδη διελάβομεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διὰ μακρῶν³⁶, μνημονεύσαντες τῶν τε ἡμετέρων ἐπὶ τοῦ θέματος προεργασιῶν καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας³⁷, προσεπιμνημονεύομεν ἐνταῦθα τῆς χαρακτηριστικῆς ὑποστηρίξεως τῆς πρωτομονοθεϊκῆς ταύτης θεωρίας ἐκ μέρους καὶ ἀρχαιολόγων³⁸. Οἱ Ἐθνολόγοι τῆς Βιενναίας ταύτης Σχολῆς προσή-

33. G. Rodenwaldt, Zeus bronton, ἐν: Archäologisches Jahrbuch, 34, σελ. 77-86.

34. Παραπομπὰ παρὰ W. Pape's, Wörterbuch der griechischen Eigennamen³ (Braunschweig 1911), σελ. 442β.

35. Πρβλ. Leopold von Schröder, Arische Religion, I. Band (Leipzig 1923).— Rudolf Otto, Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen¹⁷⁻²² (Gotha 1922), σελ. 13 ἐξ., 31 ἐξ.— Λεωνίδου Ἰω. Φιλίππιδου, Ἡ περὶ θλίψεως καὶ λυτρώσεως θεωρία τῆς Βεδάντα, τῆς δογματικῆς τοῦ Ἰνδικοῦ Βραχμανισμοῦ (Ἀθήναι 1934), σελ. 94 ἐξ.— Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης... (1958), σελ. 685, 725 ἐξ.

36. Λεωνίδου Ἰω. Φιλίππιδου, Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης... (1958), σελ. 602, ἐξ., 728 ἐξ.

37. Πρβλ. καὶ τὴν ἡμετέραν ἐργασίαν: Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν πρωτογόνων» ὑπὸ ἐκτόπων ἐν τῇ «Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» τοῦ ἔτους 1962-1963, ἐν τῇ παραγράφῳ περὶ τῆς παρὰ πρωτογόνους πίστεως εἰς «Ἐν καὶ μόνον ὑψίστον Ὄν».

38. G. Kraft, Der Urmensch als Schöpfer (Tübingen 1938), σελ. 64 ἐξ.— Herbert Kühn, Das Problem des Urmonotheismus (=Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der geistes-und sozialwissenschaftlichen Klasse, Mainz, 1950, σελ. 4 ἐξ.). Wiesbaden 1950.— J. Maringer, Vorgeschichtliche Religion (Zürich-Köln 1956), σελ. 105 ἐξ., 301 ἐξ.

νεγκαν μεγάλας ὑπηρεσίας, οὐ μόνον διότι συνέλεξαν καὶ ἐδημοσίευσαν πηγαῖον ὕλικόν ἀφθονον, σχετικὸν πρὸς λαοὺς ἐλάχιστα γνωστούς, ἀλλὰ πρὸ πάντων καὶ διότι προσδιώρισαν καὶ συνέκριναν τὰς μεθόδους τῆς ἱστορικῆς, ἀνθρωπολογικῆς, θρησκευτοῖστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐρεύνης³⁹.

6.— Καὶ ἤδη, προμνημονεύσαντες τῶν θρησκευτολογικῶν προϋποθέσεων τῆς τελευταίας ἐργασίας τοῦ ἡμετέρου σ. Haralds Biezais, εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ χωρήσωμεν ἐπὶ τὴν θεώρησιν καὶ ἀξιολόγησιν αὐτῆς.

α) Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του εἰς αὐτὴν (σ. 7-12) ὁ σ. δηλοῖ, ὅτι ὑπ' ὄψιν λαμβάνει καὶ ἐπεξεργάζεται τὰς ἐπὶ τοῦ θέματός του γνώμας ἐπιστημόνων διεθνῶς μόνον γνωστών, ὡς καὶ τῶν προερχομένων ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λεττονίας.

Κυρία πηγὴ, ἀπ' ἧς ὁ σ. ἀντλεῖ ἀμέσως πρώτην ὕλην πρὸς διεξεργασίαν τοῦ θέματος αὐτοῦ, εἶναι ἡ λαϊκὴ παράδοσις καὶ ἰδίᾳ ἡ λαϊκὴ ποίησις εἰς τὴν περιτοῦ Θεοῦ ἔνοιαν αὐτῆς· ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης θεωρουμένη ἡ ἐργασία παρουσιάζει ἔντονον λαογραφικὸν χαρακτῆρα⁴⁰. γνώσις τῶν κειμένων, χρησιμοποιοῦσι αὐτῶν μετὰ κριτικὴν βάσανον καὶ ἀπόδοσις τοῦ νόηματός των ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς λαϊκῆς ψυχοσυνθέσεως καὶ ψυχολογίας τοῦ λεττικῆς λαοῦ εἶναι χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς προσπάθειάς τοῦ συγγραφέως, ὅπως ἀπὸ τῶν λαϊκῶν κειμένων ἀναπλάσῃ τὴν περιτοῦ Θεοῦ προχριστιανικὴν λαϊκὴν πίστιν· ἡ κριτικὴ ἱκανότης, ἡ μέθοδος ἐρεύνης καὶ ἡ προσοχὴ τοῦ σ. καταφαίνονται καὶ ἐν τούτῳ, ὅτι ἀποφεύγει οὗτος πᾶν στοιχεῖον τῆς περιτοῦ Θεοῦ λεττονικῆς προχρι-

39. Πρβλ. J. Haeckel, Prof. P. Wilhelm Schmidts Bedeutung für die Religionsgeschichte der vorkolumbischen Amerika, ἐν: Saeculum (Freiburg-München), 7 (1956) I σελ. 2 ἐξ. — G. Van Bulck, Beiträge zur Methodik der Völkerkunde, ἐν: Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik (Salzburg-Leipzig), 2 (1931), σελ. 14 ἐξ. — Περὶ τῶν ἐπόψεων τῶν διαφόρων ἐκπροσώπων τῆς Βιενναίας Σχολῆς ἴδε: F. Bornemann, Die Urkultur in der kulturhistorischen Ethnologie, ἐν: Sankt Gabrieler Studien (Mödling), 6 (1938), σελ. 146 ἐξ. — Τοῦτων ὁ Haeckel, ἐνθ' ἄν., σελ. 38 παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς ἐπὶ τῆς βασικῆς θέσεως τῆς Βιενναίας Σχολῆς (W. Schmidt, Schebesta, κλπ.) περὶ πρωταποκαλύψεως ὡς προϋποθέσεως τῆς πανανθρωπίνης μονοθεϊκῆς πίστεως: «Διὰ πολλοὺς ἐνδέχεται, ἐκ κοσμοθεωρητικῶν ἢ ἄλλων λόγων, νὰ φαίνεται ἀπαράδεκτος ἡ δυνατότης τοιαύτης ἐξηγήσεως· ἀλλ' οὐδὲν λέγεται περὶ τοῦ ἐὰν δύναται νὰ εὐρεθῇ ἐξηγήσις καλυτέρα. Ὁ σοβαρὸς ἐρευνητής, ὁ μὴ συμμεριζόμενος τὴν θέσιν τῆς πρωταποκαλύψεως, θὰ πράττῃ ἄριστα ἐὰν ἀπέχῃ νὰ ἐκφράσῃ ἄλλην τινὰ γνώμην».

40. Ἡ Λαογραφία εἶναι μία τῶν βοηθητικῶν Ἐπιστημῶν τῆς Θρησκευτολογίας, προσφέρουσα εἰς αὐτὴν τοὺς θησαυροὺς τῶν λαϊκῶν παραδόσεων, ἐν αἷς, πλὴν ἄλλων, ἀντικατοπτρίζεται καὶ ἡ διαιώνιος θρησκευτικὴ πίστις, κυρίαρχος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς· τὸ λαογραφικὸν ὕλικόν, τὸ εἰσρέον ἀενάως εἰς τὰ θρησκευτολογικὰ ἐργαστήρια πρὸς ἐπεξεργασίαν ἐξ ἐπόψεως θρησκευτικῆς, εἶναι ἀπροσμέτρητον καὶ ἡ λαογραφικὴ συμβολὴ εἰς τὴν θρησκευτολογίαν βαρυσήμαντος. Πρβλ. E. O. James, The influence of folklore on the history of religion, ἐν: Numen (Leiden), IX (1962), 1. Κλασσικὰ παραδείγματα συμβολῆς τῆς Λαογραφίας εἰς τὴν θρησκευτολογίαν παραμένουσι τὸ δεκάτομον ἔργον τοῦ Wilhelm Wundt, Völkerpsychologie, Bd. I-X¹⁻⁴ (Leipzig 1906-1923) καὶ τὸ δωδεκάτομον (μετὰ 13ου τόμου Εὐδρετηρίου) ἔργον τοῦ James Georg Frazer, The golden bough, Vol I-XII (London-Edinburg 1920-1928), ὅστις διετέλεσε καὶ Καθηγητὴς τῆς συγκριτικῆς Ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Cambridge.

στικτικῆς παραδόσεως ἐν Θρύλοις, μύθοις κ.τ.τ., ὅπερ δὲν βεβαιοῦται καὶ ἱστορικῶς· ἡ προσπάθεια αὕτη ἱστορικῆς βεβαιώσεως τῆς παραδόσεως εἶναι ἐπὶ τοσοῦτο δυσχερῆς, ἐφ' ὅσον ἡ λεττικὴ μυθολογία, ἡ περιέχουσα ἀναμφισβητήτως καὶ σχετικὰ πρὸς τὸ θέμα στοιχεῖα, δὲν ἔχει τύχει ἀκόμη τῆς δεούσης ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ ἔννοια τῆς λαϊκῆς θεοσεβείας ὑπέστη καὶ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς λεττικῆς θρησκείας τὴν ἐπίδρασιν τοῦ τε θρησκοειακοῦ Συναγκρητισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἀλλ' ὁ σ. περιορίζεται μόνον εἰς τὴν προχριστιανικὴν περίοδον τῆς ἀρχαίας λαϊκῆς λεττονικῆς θρησκείας καὶ ἔρευνᾷ τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ ἔννοιολογικὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς περιόδου ταύτης, ὑπογραμμίζων εἰσαγωγικῶς τὴν δυσχέρειαν τοῦ ἔρευνητοῦ, ὅπως εἰσδύση εἰς τὴν νοοτροπίαν καὶ ψυχροσύνησιν τῶν ἀρχαίων λαῶν, μάλιστα τῶν πρωτογόνων, καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς δυσχερείας ταύτης ἐνδεχομένους κινδύνους παρανοήσεως τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς των, μάλιστα τῆς θρησκευτικῆς.

Τὸ ἔργον αὐτοῦ διαιρεῖ ὁ σ. εἰς ἕξ κεφάλαια, ὧν τὰ δύο πρῶτα συναποτελοῦσιν ἐκδηλῶς τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὸ κύριον θέμα αὐτοῦ εἰσαγωγικὴν προεργασίαν.

Τὸ κεφάλαιον I (σελ. 13-43) ἀφιεροῖ ὁ σ. εἰς «τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τῆς λέξεως «dievs» ἐν τῇ λεττικῇ λαογραφίᾳ» τὸ ὅτι προέρχεται εἰς γλωσσικὴν διεξεργασίαν τῆς λέξεως ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν παρὰ τοῖς λοιποῖς ἀρίους ἔτυμολογικὴν σημασιολόγησιν αὐτῆς, μνημονεύων καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔρευνῶν, αἰτίνας ἀπὸ τοῦ F. Max Müller καὶ ἐξῆς εἶναι ἰσχυρῶς ἐπηρασμένοι ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς λεττικῆς Ἐπιστήμης, παρὰ τὰς ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους παραλλαγὰς τῶν ἐκπροσώπων αὐτῆς ἀπ' ἀλλήλων· τούτων τὰς γνώμας ἱστορεῖ ὁ σ. ἐν I, 1 (σελ. 13 ἐξ.), ἐνῶ ἐν I, 2 (σελ. 28 ἐξ.) ἐξετάζει τὴν σημασίαν τῆς λέξεως dievs ἐν τῇ λεττικῇ λαογραφίᾳ. Ἐκ προσαγομένων ἀποσπασμάτων λαογραφικοῦ ὕλικου, ἀναφερομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, καὶ ἀπὸ τῆς ἐπεξεργασίας αὐτῶν ὑπὸ λεττονῶν ἐπιστημόνων προκύπτει, ὅτι ἡ λέξις ὅτε μὲν ἐσήμαινε τὸν Θεόν, τὸ μόνον ὕψιστον Ὄν τῆς ἀρχαίας λεττονικῆς, βραδύτερον δὲ καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὅτε δὲ τὸν οὐρανόν· ἀπὸ δὲ τῶν ἀποσπασμάτων τούτων πρὸς ἀντίστοιχα ἔσθονικά, ἐν οἷς χρησιμοποιεῖται οὐχὶ ἡ ἀντίστοιχουσα πρὸς τὴν λεττικὴν λέξιν dievs ἔσθονικὴ taenas (=θεός, οὐρανός), ἀλλ' ἡ ἔσθονικὴ λ. ju-mai (=θεός), συνάγει ὁ σ. τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ ἐν τοῖς λεττικοῖς ἀποσπάσμασιν ἡ λ. dievs σημαίνει τὸν Θεόν τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἐξ ἄλλων λεττικῶν λαϊκῶν ἐκφράσεων, ἀποκλειουσῶν τὴν διὰ τῆς λ. οὐρανός μετέφρασιν, διότι ἐν αὐταῖς σαφῶς νοεῖται ὁ Θεὸς εἶτε ὡς ὁ ὕψιστος Θεὸς τῆς ἀρχαίας λεττικῆς θρησκείας, ὅθεν προῆλθε καὶ ἡ προσωποποίησις καὶ θεοποίησις τοῦ οὐρανοῦ εἶτε, εἰδικώτερον, ὡς ὁ Θεὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας — ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τούτων καὶ ἡ ἐν τῇ ἔσθονικῇ γλώσσῃ συνάρτησις τῶν ἐννοιῶν Θεός καὶ οὐρανός ὑπὸ τῆς λ. taenas. Ἀπὸ τούτων συνάγει ὁ σ. τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῷ πανθέφ τῆς ἀρχαίας λεττονικῆς θρησκείας φαίνεται νὰ ὑπῆρχε θεός Οὐρανός, χαρακτηριζόμενος ὡς dievs (=θεός), ἤτοι διὰ λέξεως προφανῶς προϋπαρχούσης καὶ ἐκφανούσης τὸ ὕψιστον Ὄν· καθόλου δ' αἱ βαλτικαὶ φυλαὶ φαίνεται, ὅτι ἤδη κατὰ τὴν πρώτην π.Χ. χιλιετηρίδα ὠνόμασαν θεόν (dievs) τὸν Οὐρανόν⁴¹ ἀπὸ τῆς συναρτήσεως τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὸ ὕψιστον Ὄν νοούμενον ὡς οὐράνιον· καὶ περὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου χρησιμοποιεῖται ἡ ἔκφρασις ἀπορεύεσθαι εἰς τὸν dievs» (σελ. 34). Ὁ σ. παραθέτει καὶ λαϊκὰ κείμενα, ἐν οἷς συμπαρατίθενται ἀμφοτέρω αἱ σημασίαι τῆς λ. dievs: θεός καὶ οὐρανός (σ. 39 ἐξ.)· ἡ ἐν τοῖς κειμένωνις τούτοις ἀμφισβημαντος λέξις προσφέρει τὴν κλεῖδα πρὸς κατανόησιν τῆς ἔννοιολο-

41. Ὁ σ. παραπέμπει ἐνταῦθα εἰς τὸν L. Adamovics, Diza debesu seta latviesu mitologija: Le grand domaine céleste dans la mythologie lettone, ἐν: Acta Universitatis Latviensis (Riga), Theol. I (1940), 5.

γκιῆς καὶ σημασιολογικῆς ἐξελιξέως αὐτῆς καὶ ἀγει εὐθὺ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ συνδιεφυλάχθησαν παραλλήλως ἀμφοτέραι αἱ σημασίαι τῆς λ. dievs, χρησιμοποιούμεναι ἐναλλάξ ἀντ' ἀλλήλων.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, τὸ συμπέρασμα τοῦ σ. (σελ. 42) καὶ τῶν δεχομένων, ὅτι ἡ βασικὴ σημασία τῆς λ. dievs εἶναι ἡ τοῦ φυσικοῦ οὐρανοῦ, ἀφ' ἧς αὕτη μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν «θεός» ἐν τῇ λαϊκῇ λεττονικῇ παραδόσει δὲν εἶναι σύμφωνόν οὔτε πρὸς τὰ προσ-αγόμενα κείμενα οὔτε πρὸς τὴν πραγματικὴν ἐννοιολογικὴν ἐξέλιξιν τῆς λέξεως· τὸ ἀντί-στροφον ἀληθεύει· ἢ περὶ τοῦ ἀνωμένου ὑψίστου Ὁντος, τ ο ὕ Θεοῦ, ἐνδειξίς dievs μετε-βιβάσθη εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ τῆς πρὸς τοῦτον συναρτήσεως τοῦ Θεοῦ ὡς οὐρανοῦ· καὶ ὅτε ὁ Οὐρανὸς θεοποιήθη, ἤτοι αὐθυποστασιωθεὶς προσωποποιήθη εἰς ἐνώνυμον θεόν, παρέ-μεινεν ὡς ὀνομασία αὐτοῦ ἡ λ. Dievs (διὰ κεφαλαίου ἀρχικοῦ)⁴².

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ Π (σελ. 44-589), ὅπερ ἐπιγράφεται: «θεολογικὰ καὶ ἐθνικορο-μάντικὰ ἐλατήρια ἐν τῇ ζητῆσει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ», ὁ σ. ἐπεξεργάζεται α) τὸ λεττο-νικὸν λαογραφικὸν ὕλικόν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ὅλης μυθολογίας τῶν ἀρίων καὶ β) τὴν ἀπ' αὐτοῦ προβάλλουσαν λαϊκὴν ἐθνικὴν ἔννοιαν περὶ τοῦ Ἐνὸς μοναδικοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς τὸ α' (Π,1) ὁ σ. ὑπογραμμίζει τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ἡ λεττικὴ λαϊκὴ θεοσέβεια ἐνδέχεται τὸ φῶς ὡς τυ-πικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὡς κεκτημένου πάσας τὰς ὑψηλὰς φωτεινὰς ἰδιότητας, φυσικὰς, πνευματικὰς καὶ ἡθικὰς· εἰς τὴν περινόησιν τοῦ Θεοῦ ὡς αὐτόφωτος καὶ παμφώτου συνετέλεσε τὸ ἀπὸ τοῦ φωταυγοῦς οὐρανοῦ βίωμα, ὅπερ εἶναι ἡ πρωταρ-χικὴ ἐκφρασις τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος· τὸ βίωμα τοῦ φωτός εἶναι βίωμα γενικῶς ἀν-θρώπινον, πάντοτε βαθὺ καὶ θαυμαστόν, ὅπου δὲ φῶς, ἐκεῖ καὶ δύναμις ζωῆς· συνεπῶς ὁ Παμφώτος εἶναι ἅμα καὶ ὁ ζωοδότης· τὸ διὰ τῆς λ. dievs ἐμφαινόμενον εἶναι ὁ ἐν τῷ φωτὶ ἀποκαλυπτόμενος πάμφωτος Θεός· ταῦτα ὑπενθυμίζουσιν ἡμῖν τῆς θαυμασίας ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμολογίας τὴν βεβαίωσιν:

«ἐν τῷ φωτὶ Σου, δέσποτα,
ὀψόμεθα φῶς, φιλόανθρωπον»⁴³.

Ὡς πρὸς τὸ β' (Π,2) ὁ σ. βεβαιεῖ, ὅτι οἱ πλείους τῶν λεττονῶν θρησκαιοφῶν δέχονται τὴν λ. dievs ὡς ἐνδειξιν τ ο ὕ Θεοῦ, συμπαραδεχόμενοι μονοθεϊκὴν καὶ τῆς λεττικῆς θρη-σκείας τὴν ἀφετηρίαν (σελ. 52, 56 ἐξ., 86 ἐξ)· περίεργος ὁ σ. ἀποκρούει τὴν γνώμην ταύ-την ἀνευ ἀποδείξεων, παρὰ τὴν μακρὰν ἐξέτασιν τῶν κειμένων (σελ. 57-84), ὁμολογῶν καὶ ὁ ἴδιος τὴν πρὸς ἀπόδειξιν ἀδυναμίαν του (σελ. 84)· φρονεῖ, ὅτι τὸ ὕλικόν του γνωρίζει μόνον πολλοὺς θεοὺς, ἀλλ' ὁ διανοούμενος ἢ ὁ δογματικὸς ἀνάγει αὐτοὺς εἰς Ἐν ὑψίστον Ὁν, ἐξ οὗ θεωρεῖ αὐτοὺς προελθόντας διὰ τῆς πολυτρόπου ἀποκαλύψεως αὐτοῦ (σ. 85)· αὕτη εἶναι, κατὰ τοῦ σ., ἡ ιστορησια theologica, καθ' ἧς, ὡς καὶ κατὰ τῆς πρωτομονο-θεϊκῆς θεωρίας τοῦ W. Schmidt ἐκφράζεται ὁ σ. ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ, ὅτι οἱ λεττονοὶ Dievs ἀνόμαζον καὶ ἄλλους θεοὺς οὐρανίους (τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τὸν κεραυνόν, τὴν τύχην), ὅπερ ὅμως, ὡς ἀνωτέρω ἀπεσαφηνίσθη, εἶναι στάδιον χρησιμοποίησεως τοῦ ὄρου (dievs, θεοί) πολὺ μεταγενέστερον τοῦ ἀφετηριακοῦ μονοθεϊσμοῦ. Τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας (Evolutionismus) ἐν γένει, καθ' οὓς ἡ θρησκευτικὴ ἀφετηρία τῆς ἀνθρωπότητος ὑπῆρξαν ἀδρότατοι τύποι πολυδαιμονισμοῦ καὶ πολυθεϊσμῶν, ἀφ' ὧν ἀνέτεινεν αὕτη πρὸς

42. Τὴν τῆς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ Ἐνὸς ὑψίστου Ὁντος ἀπόσπασιν, αὐθυποστασίωσιν, προσωποποίησιν καὶ θεοποίησιν ἰδιοτήτων καὶ ἐκδηλώσεων αὐτοῦ ἐν τῇ φύσει παρεδέχθη καὶ διὰ τὴν περιστῆσιν τῆς ἀρχαιολεττικῆς θρησκείας καὶ καταχώρησε διὰ λαογραφικοῦ ὕ-λικου ὁ L. Adamovics, Differenzierung und Integrierung der lettischen Mythologie, ἐν: Senatne un maskla (Riga) 1936.

43. Τέταρτον προσόμοιον τῶν Αἰνῶν τῆς Κυριακῆς τοῦ τρίτου ἤχου.

τὴν μονοθεϊαν, ἐνοχλεῖ ἢ ἀντίστροφος διαπίστωσις τοῦ πατρὸς W. Schmidt καὶ τοῦ ἐπιτελείου του τῆς Βιενναίας Σχολῆς περὶ ἀφετηριακοῦ μονοθεϊσμοῦ καὶ ἐπιπτώσεως ἀπὸ τούτου εἰς πολυθεϊσμούς, μόνον καὶ μόνον διότι ἡ διαπίστωσις αὕτη συμπίπτει πρὸς τὴν ἐν τῇ βιβλικῇ Ἀποκαλύψει ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀλήθειαν, καθ' ἣς εἶναι προκαταληγμένον διὰ τοῦτο καὶ χαρακτηρίζουσι τὴν διαπίστωσιν τοῦ Schmidt ὡς *interpretationem theologiam*, ἀποδιδόντες εἰς αὐτὴν θεολογικὴν προκατάληψιν, ἵνα συγκαλύψωσι τὴν ἰδικὴν τῶν ἀντιθεολογικῆν, ἐν κυριολεξίᾳ ἀντιβιβλικὴν ἢ καὶ ἀντιχριστιανικὴν, προκατάληψιν ἀπὸ τοῦ καλοσοαίου ὁμοῦ ἐν 12 ὄγκώδεσι τόμοις ἀποδεικτικοῦ ὕλικου τοῦ W. Schmidt δὲν ἠδυνήθησαν μέχρι τοῦδε νὰ καταρρίψωσι μὴδὲ γραμμὴν! Παραμένει τοῦτο ἀπροσμάχητον, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ βοῶσα ἐπιστημονικὴ διαπίστωσις τοῦ ἀφετηριακοῦ μονοθεϊσμοῦ. Τὸ καὶ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου δὲ συγγραφέως βεβαιούμενον (σελ. 88 ἐξ.), ὅτι ἡ λ. *dievs* παρελήφθη ὑπὸ τῶν ἱεραποστόλων πρὸς ἔνδειξιν τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὅτε κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα εἰσήχθη αὕτη εἰς Λεττονίαν, εἶναι μίᾳ εἰσέτι ἀπόδειξις τῆς ἀρχικῆς σημασίας τῆς λ. ταύτης περὶ τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ὑψίστου Θεοῦ κατὰ τὸν ἀφετηριακὸν μονοθεϊσμὸν τῶν ἀρίων· ὥστε ἡ λ. *dievs* ἐν τῇ ἀφετηριακῇ μονοθεϊκῇ τῆς ἐνοίας ὑπῆρξε τὸ «σημεῖον ἐπαφῆς», δι' οὗ ἡ Χριστιανικὴ ἱεραποστολὴ ἐν Λεττονίᾳ ἠγκιστρώθη πρὸς τὴν παρὰ τὸν πολυθεϊσμὸν αὐτῆς μονοθεϊζούσαν λεττονικὴν ψυχὴν, τὸ μυχαιάτατον μονοθεϊκὸν βίωμα τῆς ὁποίας μετουσίωσεν, ὠλοκλήρωσε καὶ κατηύρασεν ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια. Ὡς δὲ αὐτὸς ὁ ἡμέτερος ο. ὁμολογεῖ, τόσον στενὰς συνεκράθησαν τὰ ἀρχαιολεττονικὰ καὶ τὰ χριστιανικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Θεοῦ τούτου, τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ὑψίστου, ὥστε οὐ μόνον δυσχερὲς εἶναι ἡ διάκρισις τῶν, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ διαπιστώσεις, ὅτι ἐπὶ τὸν προχριστιανικὸν ἀρχαιολεττονικὸν θεὸν *dievs* μετεβιβάσθησαν ἀναδρομικῶς καὶ ἀναχρονιστικῶς χριστιανικὰ στοιχεῖα, οὕτω δὲ προῆλθεν ἐν τῇ λεττονικῇ λαογραφίᾳ, ὡς οἰοῦνται ἐκχριστιανισμὸς τοῦ ἀρχαιολεττονικοῦ θεοῦ, ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ ὡς θεοῦ τῆς ἀγάπης, ἐξ οὗ κατέστη δυσχερὲς διὰ τὸν θρησκιοδίφην ἢ κάθαρσις τοῦ ἀρχαιολεττονικοῦ Θεοῦ ἀπὸ χριστιανικῶν στοιχείων ἄλλοτριῶν αὐτοῦ (σελ. 179).

Μετὰ τὴν προεπεξεργασίαν ταύτην τοῦ πρὸς τὸ κύριον θέμα πηγαιου ὕλικου, ὁ σ. ἀφιερῶ τὰ ἐπόμυνα τέσσαρα κεφάλαια εἰς τὴν περὶ τοῦ *Dievs* ἐννοίαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ λεττικῇ λαϊκῇ θρησκείᾳ· ὡς ἀπὸ τῶν κεφαλαίων τούτων καταφαίνεται, πρόκειται ἐν αὐτοῖς οὐχὶ περὶ τῆς μονοθεϊκῆς ἀφετηρίας τῆς ἀρχαίας λεττικῆς θρησκείας, οὐχὶ περὶ τοῦ *dievs* ὡς τοῦ ἀνώνυμου μόνου ὑψίστου Ὁντος τοῦ προαρχαιολεττονικοῦ ἀφετηριακοῦ μονοθεϊσμοῦ οὐδὲ περὶ τῆς ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ λαϊκῷ πολυθεϊσμῷ ἐπιβιώσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον περὶ τοῦ μεταμονοθεϊκοῦ σταδίου τοῦ προχριστιανικοῦ ἀρχαιολεττονικοῦ πολυθεϊσμοῦ, ἐν τῷ πανθέῳ τοῦ ὁποίου συγκαταριθμεῖται ὁ ἐνώνυμος πλέον θεός, εἰς τῶν πολλῶν, ὁ (μετὰ κεφαλαίου D) *Dievs*· τούτου τὴν ἐν τῷ ἀρχαιολεττονικῷ πανθέῳ θέσιν ἐξετάζει ὁ σ. ἐν τοῖς ἐπομείοις.

Ἐν κεφ. III: «Ο *Dievs* τοῦ οὐρανοῦ» (σ. 90-111) (σ. ἐξετάζει α) τὴν περὶ τοῦ οὐρανοῦ ὄρου ἐκδοχὴν τῆς ἀρχαιολεττονικῆς πίστεως, β) τὴν ἐν αὐτῷ δρᾶσιν τοῦ *Dievs* καὶ γ) τῆς φερομένην ἀφιππευσιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ περιπλάνησιν ἀνά τὴν φύσιν.

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ IV: «Ο *Dievs* ἐν τῇ οὐρανίῳ οἰκιακῇ αὐτοῦ οἰκονομίᾳ» (σελ. 112-135), ὅπερ, πρόδηλον ἔχον ὀργανικὴν συνάρτησιν πρὸς τὸ προηγούμενον, θὰ ἠδύνατο νὰ συναποτελέσῃ μετ' ἐκείνου ἐνιαῖον κεφάλαιον, ὁ σ. ἐξετάζει α) τὴν διάταξιν καὶ διευθετήσιν τῆς ἐν τῷ οὐρανίῳ θρεῖ οἰκιακῆς οἰκονομίας τοῦ *Dievs* καὶ β) τὴν ἐργατικότητά αὐτοῦ, τὸν γάμον του μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἠλίου, τὰ περὶ τῆς μητρὸς του καὶ τὴν καθόλου ἐν τῇ οὐρανίῳ οἰκογενεῖα του ἀναστροφὴν του.

Τὸ V κεφάλαιον: «*Dievs* auf dem lettischen Bauernhof» (σελ. 136-176), ὅπερ ὡσαύτως φυσικὴν ἔχει ὀργανικὴν συνάρτησιν πρὸς τὸ κεφ. III καὶ θὰ ἠδύνατο ἄριστα

ν' ἀποτελέσει συνέχειαν αὐτοῦ μετὰ τὴν πρὸς αὐτὸ σύνδεσιν καὶ τοῦ κεφ. IV, ἀφιεροῦται εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Dievs πρὸς τὸν κόσμον καὶ δὴ πρὸς τὸν γεωργικὸν, κτηνοτροφικὸν καὶ ἀγροτικὸν κόσμον τῆς λεττονικῆς ὑπαιθρου· ἐξετάζεται ἡ παρουσία τοῦ Dievs κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τῆς ὑπαιθρου ζωῆς καὶ ἐργασίας τοῦ λεττικοῦ λαοῦ, συνεξετάζονται δὲ ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ αἱ σχετικαὶ θρησκευτικαὶ ἀγροτικαὶ ἐφορταί. Τὸ κεφάλαιον συγκλείεται διὰ παραγράφου περὶ τῶν ἰδιωτικῶν τρόπων ἐμφανίσεως τοῦ Dievs (θεοφανῶν).

Τέλος ἐν τῷ κεφ. IV: «Universale Züge im Wesen von Dievs» (σελ. 177-239) ἐξετάζονται α) ὁ D. ὡς «ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου καὶ ἐπινοητὴς τοῦ πεπρωμένου» — β) ἡ συνάρτησις τοῦ D. πρὸς τὴν θεὰν Μοῖραν Laima, μητέρα καὶ συνδημιουργόν — γ) ὁ D. ὡς νομοθέτης τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ δ) ἡ λατρεία τοῦ D. — Ἐν ταῖς κειμέναις ἡ Laima προβάλλει ὅτε μὲν ὡς μήτηρ, ὅτε δὲ ὡς θυγάτηρ τοῦ D., ἀμφοτέροι δὲ ἀδιακρίτως συμπροσδιορίζουσι τὴν μοῖραν. Ἡ Laima ὑπῆρξε διὰ τὴν χριστιανικὴν Ἱεραποστολὴν ἐν τῶν «σημείων ἐπαφῆς» τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν ἀρχαιολεττονικὸν πολυθεϊσμὸν διὰ τὴν προβολὴν τῆς Παναγίας Θεοτόκου ὡς Μητρός, ἀνευ ὅμως τῶν ἰδιοτήτων τῆς συνδημιουργοῦ καὶ ἐπινοητῆρας τῆς μοίρας, αἵτινες παραμένουσιν ἔξω τοῦ χριστιανικοῦ πλαισίου.

Ὡς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Dievs καὶ τὰ ὄργανα αὐτῆς ἐλλείπουσι, κατὰ τὸν σ., μαρτυρηταί· αἱ πηγαὶ σιωπῶσι καὶ περὶ καῶν καὶ ἱερέων· ὁ pater familias φαίνεται, ὅτι ἐξετέλει ἱερατικὰ χρέη.

Τὴν πραγματείαν συγκλείουσιν ἡ ἀναγραφὴ πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας (σ. 240-257), εὐρετηριακοὶ πίνακες θεμάτων καὶ ὀνομάτων (σ. 258-262, 263-266) καὶ πίναξ τῶν χρησιμοποιοθηέντων κειμένων λαϊκῶν ἀσμάτων (σ. 266-268).

7.— Ἡ μέθοδος τοῦ σ. εἶναι ἡ ἱστορικοσυγκριτικὴ· ἀλλ' ἡ σύγκρισις περιορίζεται ὑπ' αὐτοῦ συνήθως εἰς τοὺς ὁμόρους λαοὺς τῆς βαλτικῆς περιοχῆς καὶ εἰς τοὺς σλαύους· ἐντεῦθεν στερεῖται ἡ ἐργασία αὐτοῦ τῶν εὐρυτέρων πλαισίων συγκριτικῆς ἐποπτείας ἀνὰ τοὺς λοιποὺς ἄριους καὶ πέρα τούτων ἀνὰ τοὺς λοιποὺς λαοὺς, ἀφ' ἧς θὰ ἐκέρδιζε σπουδαῖα θρησκευολογικὰ συμπεράσματα. Εἰς τὴν στενότητα ταύτην τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου καὶ εἰς τὴν μὴ χρησιμοποίησιν θρησκευτικῶν, ἰδίᾳ λειτουργικῶν καὶ τελετουργικῶν, κειμένων τῆς ἀρχαιολεττικῆς θρησκείας ὡς πηγῶν τῆς ἐργασίας ἀφείλεται καὶ ἡ ἀσάφεια αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας ἀπὸ τοῦ ἀνωνύμου μόνου ὑψίστου "Οντος (dievs) εἰς τὸν κορυφαῖον τῶν ἐνωνύμων πολλῶν θεῶν (Dievs), ὡς καὶ ἡ ἀδυναμία πρὸς ἐμπλαίσωσιν τῆς ἐξελίξεως ταύτης εἰς τὴν διεθνή ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου θρησκευολογικὴν ἔρευναν καὶ ἐρμηνείαν· ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀνευ ἀνταποδείξεων ἀρνητικῆς θέσεως τοῦ σ. ἔναντι τῆς πρωτομονοθεϊκῆς θεωρίας τοῦ W. Schmidt. Τὸ πλούσιον λαογραφικὸν ὕλικόν, ἀφ' οὗ ἀντλεῖ τὸ θέμα αὐτοῦ ὁ σ., περιλαμβάνον λαϊκὰ ποιήματα καὶ λαϊκὰ ἔπη, εἶναι ἐν τούτοις ἀνεπαρκές διὰ πλὴν προσδιορισμὸν τῆς ἰστορικῆς καὶ τῶν λειτουργικῶν τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας· ἡ ζωὴ ἐνὸς λαοῦ ἡ θρησκευτικὴ, τὰ ἐνδοψυχικὰ θρησκευτικὰ βιώματα αὐτοῦ, βεβαιοῦνται κυρίως ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς κειμένοις, ἐν τοῖς λειτουργικοῖς ἰδίᾳ καὶ λατρευτικοῖς βιβλίοις, ἐν τῇ ὅλῃ θεῖᾳ λατρείᾳ· ἡ λεττικὴ λαϊκὴ παράδοσις, ὡς αὕτη προβάλλει ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐργασίας τοῦ σ., δὲν ἔχει τὸν πλοῦτον τῶν ἀπὸ τοῦ λατρευτικοῦ θησαυροῦ μαρτυριῶν· οὗτος παραμένει εἰσαπὶ θρησκευολογικῶς ἀνεπεξέργαστος. Ἐν τούτοις ὁ σ., διὰ τῆς ἐπιμελοῦς ἀνακρίσεως τοῦ ἔστω καὶ περιορισμένου πηγαίου ὕλικου του, διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς κριτικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος καὶ διὰ τῆς προσοχῆς, μεθ' ἧς χειρίζεται δυσχερῆ σημεῖα τοῦ θέματος, ἐξουδετερῶν τὴν ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω ἐλλείψεων ἐντύπωσιν, προσφέρει πάντως νέαν πολυτίμον συμβολὴν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς θειολογίας τῆς ἀρχαιολεττικῆς θρησκείας, δι' ἧς βεβαίως καὶ αὐτὸς τὴν διακεκριμένην θέσιν αὐτοῦ ἐν τοῖς θρησκευοδιόφαις καὶ διακρατεῖ αὐτὴν ἐν τῇ διεθνείᾳ βιβλιογραφίᾳ.

Καθηγητῆς ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΙΩ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ